

ERKEN KLASİK DÖNEMDEN
XVIII. YÜZYIL SONUNA KADAR

OSMANLILAR VE AVRUPA
SEYAHAT, KARŞILAŞMA ve ETKİLEŞİM

THE OTTOMANS AND EUROPE
TRAVEL, ENCOUNTER AND INTERACTION

FROM THE EARLY CLASSICAL PERIOD
UNTIL THE END OF THE 18TH CENTURY

EDİTÖR
SEYFİ KENAN

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
İcadiye Bağlarbaşı caddesi 40
Üsküdar 34662 İstanbul
Tel. (0216) 474 08 50 Faks (0216) 474 08 74
www.isam.org.tr

Kapak: J. B. Vanmour'un Hollanda Büyükelçisi Cornelis Calcoen'in
Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundan geçişinin tasviri, 1727.
(*Rijksmuseum Amsterdam*)

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin
31.10.2008 tarih ve 2008/31 sayılı kararıyla basılmıştır.

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara

© Her hakkı mahfuzdur.

İstanbul, Eylül 2010

Kenan, Seyfi (ed.)
Erken klasik dönemden XVIII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlılar ve Avrupa:
seyahat, karşılaşma ve etkileşim / Seyfi Kenan (ed.) – İstanbul : Türkiye
Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
672 s. ; 24 cm. – (İSAM Yayınları ; 80. Akademik Araştırmalar Dizisi ; 5)
Dizin var.
ISBN 978-605-5586-17-1

İSLÂM'IN KILICI - HİRİSTİYANLIĞIN KALKANI: XVI. YÜZYILDA AVRUPA'DA TÜRK, MÜSLÜMAN VE HZ. MUHAMMED İMGESİ

ÖZLEM KUMRULAR*

İzlanda'nın güneyinde küçük bir balıkçı adasında yaşayan bir balıkçının ülkesinden çikana kadar portakalın kokusunu hiç duymamış, üzümü hiç tatmamış karısının; İspanya'nın Salamanca'dan sonra en büyük üniversite şehri olan Alcalá de Henares'de doğup, para ve şan kazanmak için orduya yazılarak İtalya'ya giden ve İspanya adına İnebahtı Savaşı'nda Osmanlılar'a karşı savaşan İspanyol bir paralı askerinin ve meşhur İtalyan sülâlesi Cigalalar'dan olup, kaderin cilvesi sayesinde kendini Osmanlı başkentinde bulan ve gittikçe yükselerek vezîriâzamlığa kadar erişen, Çizme'nin en ucunda, Reggio Calabria'da doğmuş bir İtalyan'ın hayatlarını değiştiren ortak nokta ne olabilir? Hepsinin de Türk korsanlarına esir düşmeleri, sadece adını duydukları topraklara getirilerek bir esir hayatı yaşamaya mahkûm edilmeleri.

İzlandalı balıkçının kendi gibi bahtsız karısı Guðríður Símonardót 1627'de esir düşerek Cezayir'e götürülür. Dokuz yıllık bir esaretten sonra kocasını kaybeder, daha sonra İzlanda'nın en meşhur yazarlarından biri olacak Hallgrímur'la birlikte, cebinde pek çok tecrübe birikmiş olarak geri döner. Fidyelerini ise o zamanlar İzlanda topraklarını kendine

* Yrd. Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

bağlayan Danimarka kralı öder. Toplumda iyi bir hıristiyan olarak kabul görmesi artık çok zordur. ¹

Alcalá de Henaresli asker de Guðríður gibi Türk korsanları tarafından Akdeniz'in korsanlık merkezi olan Cezayir'e taşınır, beş yılını geçirdiği Cezayir'den, fidyesi Trinitar papazlar tarafından ödenerek kurtulur ve İspanyol topraklarına döner. Lâkin o, İzlandalı kadın gibi meşhur bir yazarla evlenmeyecek, kendisi dünyanın en meşhur yazarı olacaktır: Miguel Cervantes de Saavedra. Sol eli İnebahtı'da işlevsiz hale gelmiş olsa da sağ eliyle dünyanın en unutulmaz romanı *Don Quijote*'u yazacak ve içine Türkler'in ellerinde yaşadıklarını serpiştirecektir.

İtalyan asilzade ise doğduğu topraklara Türk donanmasının başında gidecek ve her sene bahar ve yaz aylarında Reggio Calabria'yı yağmalayacak, yıkıp ateşe verecektir. Yıllar sonra annesine olan özlemine dayanamayarak hem Sicilya kral nâibine, hem de annesine kendisini görmek istediğini söyleyen bir mektup yazacak, hep kendisini görme hayaliyle Reggio'ya geldiğini, onu bulamayınca da üzüntüden sahilleri ateşe verdiği söyleyecektir. Kendisi Osmanlı sarayına vezîriâzam olan Cigalazâde Sinan Paşa'dır. ²

Guðríður buzdan ülkesine geri döndüğünde artık portakalların ve üzümün tadını biliyordur. Geri dönüş yolunda Mayorka, Minorca, Marsilya, Toluse, Bordo, Amsterdam, Glückstadt, Kopenhag gibi pek çok şehir görmüş, daha önce ülkesinde hiç görmediği o görkemli katedrallere âşık olmuştur. Cervantes özlediği katedrallerine kavuşurken, Sinan Paşa katedrallerin yerini camilere bıraktığı başkente bir daha o katedrallere hiç geri dönmemesine gitmiş ve bir müslüman olarak ölmüştür.

Dantel bir masa örtüsü, kutsal âyin kabı ve gümüş kupaların ortak kaderi ne olabilir? Türk korsanlar tarafından Valencia sahillerinde bulunan bir kiliseden çalınmak. Köklü Okubo ailesine ait olan, XVI.

1 Svanhvít Lilja Ingólfssdóttir, "Guðríður Símonardóttir – Una islandesa en Argel", archivodelafrontera.com.

2 orijinal metin için bk. Emilio Sola, "Literatura de Avisos", *España-Turquía* (ed. Pablo Martín Asuero), İstanbul: ISIS, 2003, s. 83-115 ya da Archivodelafrontera.com; makalenin Türkçe çevirisi için *İspanya-Türkiye* (ed. Pablo Martín Asuero, trc. Peral Beyaz Çorum), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

yüzyılın sonlarına doğru bir Japon ressamın fırçasından çıkan bir resim ile Epirüslü Yunan balıkçılarının söyledikleri bir halk türküsü ve Cordobalı Juan Ruffo Gondiriez'in *Austriada* adlı nazım eserini birleştiren ortak nokta nedir? Hepsinin de İnebahtı'da Türkler'i hezimete uğratan Papalık, Venedik ve İspanya donanmasının kazandığı zaferi ölümsüzleştirmeleri.

Peki XVI. yüzyılda Santiago de Compostela'ya giden bir hacıyla kutsal topraklara giden bir hacıyı birbirinden ayıran şey nedir? Şüphesiz ikincisinin bütün bu uzun yolculuk boyunca Türkler'in saldırısına uğrama korkusunu ve huzursuzluğunu yaşamasıdır. Akdeniz'in bir ucunda, İspanya'nın kuzeyinde Galisya'nın tepesine doğru çıkan bir hacı Türkler'i sadece duyduğu korkunç hikâyelerden tanıyordur ve hayatında hiç etten kemikten bir Türk görmemiştir muhtemelen. Oysa Venedik, Hanya ve Kıbrıs yoluyla Kudüs'e varan hacı ister istemez yolda bu hakkında çok şey duyduğu Türk'ü çok yakından görür ve bahtı da yaver gitmezse ya denizde korsanların eline düşer, ya da karaya vardığında başına beklenmedik bir felâket gelir. Shakespeare'in kutsal topraklara giden hacıları anlatırken "palm" kelimesiyle tevriye yapması ne hoştur! İngilizce'de hem "palmiye" hem de "avuç" anlamına gelen bu kelimeyle haccın iki sembolik unsurunu tek kalem darbesiyle yakalamış olur: Kutsal toprakların simgesi olan ve "palm sunday"de ellerde dolaşan palmiyeler ve avuçlarını birbirine vurarak selâmlaşan hacılar. Oysa Santiago'ya giden hacılar bu palmiyeleri hiç görmemişlerdir.

XVI. yüzyılda Santiago de Compostela'dan Kudüs'e kadar uzanan bu engin coğrafyada Türkler'in her şeyi olduğu gibi mesafelerin de değerlerini değiştirmiş oldukları şüphesizdir. Bugünün gözüyle bakıldığında Akdeniz'de mesafeler bazan çok yakın gelir, bazan çok uzak. Bir korsan gemisi için göz açıp kapamadan yapılan bir yolculukta katedilen mesafe korsan gemilerinden kaçan, adadan adaya atlayarak Suriye'den karaya çıkamayan ve hacı taşıyan bir gemi için aynı değildir. Söz gelimi İnebahtı hezimetinin haberleri o sırada Edirne'de bulunan II. Selim'e tam on altı günde ulaşmıştır. Bir zafer olarak peşinden büyük kutlamalar getirecek olan bu deniz savaşının haberlerinin İnebahtı'dan Venedik'e ulaşması ise on gün almıştır.

Türkler bu yüzyılda sosyal, siyasî, dinî, ekonomik ve daha pek çok alanda Avrupa'nın hayatını değiştiren, bir taraftan bugünlere kadar ayakta kalacak kötü bir imge yaratmış ve bunun kemikleşmesini sağlamışlardır. Türk korsanlarına karşı bir savunma sistemi olarak İspanya'nın güney sahillerinde aynı zamanda kale görevi gören kiliselerin pencerelerinin gittikçe küçülmesi, cephelerinin profil değiştirmesi Türkler'in bu halkların mimarilerini bile değiştirecek kadar etkin olduklarını göstermeye yeter. Türkler, bu kadar etkin oldukları bir yüzyılda bir taraftan ilmek ilmek bu olumsuz Türk imajını örmüşlerdir.

İspanyollar'ın Türkler'le Mağribliler'i ayırt etmeye çok da gerek duymadıkları bu devirde doğan ve bugün bile tehlike alarmı vermek için kullanılan bir deyim olan "Hay moros en la costa" (Sahilde Mağribliler var!) ifadesi İspanyol halkının yaşadığı korkuyu anlatmaya yeter. Yine aynı şekilde modern Yunanca'da da kullanılan ve "çabuk çabuk" anlamına gelen, "Prin na erthun oi Tourki" (Türkler gelmeden önce) deyiimi de Türkler'in ettikleri korku tohumlarını dile getiren bir kelime öbeğidir. Yunanca'da "tourkopaidevo"nun (Türk işkencesi) "ağır ceza" anlamında kullanılması da aynı hisleri yansıtmaktadır. İtalyanca'da hâlâ kullanılan "fumare come un turco" (Türk gibi sigara içmek) ve "bestemiare come un turco" da (Türk gibi küfretmek) uzun bir nefret yolculuğunun ürünüdür. Sayısız sürtüşmenin ve savaşın yaşandığı bir devirde Türk'ün daha farklı bir şekilde kolektif hâfızaya alınması da düşünülemezdi. Topraklarını Türkler'e bırakmak zorunda kalan ya da Türk korkusuyla yaşayan halkların nefretlerini dillerine işlemeleri ve Türkler için bir sözlük dolusu hakaret kabilinden sıfat kullanmaları şaşılacak bir şey olmasa gerek. Etimolojik incelemelere dalındığında karşılaşılan en trajik şey belki de "çapulcu ordusu, yakıp yıkan, yağmalayan" anlamına gelen "horda"³ (İtalyanca: orda; İngilizce: hord vb.) kelimesinin Türkçe "ordu" kelimesinden gelmesidir. Bu kelime, "Türk'ün bastığı yerde çimen bitmez"⁴ atasözüyle bir araya geldiğinde Türk'ün askerî çağrışımlarının nerelere kadar uzandığı görülür.

3 İspanyolca.

4 No grass grows where the Turk's horse has trod.

XVI. yüzyılda “Türk”ün eski dünyanın en meşhur profili olduğunu iddia etmek hiç de abartılı olmaz: En çok konuşulan, hakkında en çok şey yazılıp çizilen, en çok korkulan, en çok merak edilen ve şüphesiz en çok kıskanılan. Türkler’in askerî üstünlükleri sayesinde coğrafi olarak git-tikçe yayılmasının yanı sıra, büyük kitleleri kendi dinlerine döndürecek güce sahip olarak görülmeleri bu korkuyu daha da körüklüyor, bunun doğal bir sonucu olarak da Avrupa’da Türkler’le ilgili yayınlar gittikçe çoğalıyordu. Bu yayınların büyük bir okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle karşılanmasının sebebi ise düşmanı tanıma isteği ve gereksinimiydi.

Türkler’i anlatan eserlerin büyük bir kısmı ısmarlama olarak yazılı-yordu. “Gran Turco” yani büyük Türk, sarayı, maiyeti, başkenti ve ordu-suyla birlikte bir popüler mite dönüşüyordu. Zamanın “best-seller”ları Türkler tarafından esir edilen insanların esaret öyküleriydi. Cervantes’in Avrupa’nın ilk gerçek romanını dünyaya getirdiği bir zamanda, Türk korkusunun bir ürünü olarak gündeme gelen pek çok eser sayısız oku-yucuya ulaşıyordu ve Türkler edebî alanda yeni türlerin doğmasına se-bep oluyorlardı.

Türkler’e dair bu dönemde kaleme alınan bu tür eserler pek çok ama-ca hizmet ediyordu. Her seferinde hızla batıya doğru kaymakta olan bir tehlikeye karşı halkı bilinçlendirmek, bu korkuyu körükleyerek tehlike çanları çalmak ve dolayısıyla düşmana uykuda yakalanmamak için toplumu bilinçlendirmek bu amaçlardan sadece birkaçıydı. Bugün Napoli’de yatan XVI. yüzyılın en parlak yazar-düşünürlerinden Andrés Laguna’nın *Discurso de Europa* (Avrupa’nın Konuşması) adlı eserinde, Avrupa’nın ağzından bu tehlikeyi okura nakletmesi ilgi çekicidir:

Nerede şimdi Edirne’m? Nerede, sorarım Gelibolu’m? Filibe’m? Nerede o kendisi için asla yeterince ağlanmayan İstanbul’um? Nerede Selânik şehrim? Nerede Belgrad? Nerede Draç? Nerede Limni ve Midilli adaları? Nerede o çiçekler açan Rodos? Nerede Trabzon İmparatorluğum? Ah! Yanmış kavrulmuş gidiyorum kinle sürüklenerek!⁵

5 Andrés Laguna, *Discurso de Europa*, Madrid 1962, s. 18.

Laguna'nın dile getirdiği gibi Avrupa'nın sınırlarının doğuda hep içeri doğru çekilmek zorunda kalması artık yavaş yavaş kıtanın diğer ucunu da tedirgin etmeye başlamıştır. Avrupa'nın "muzaffer Türk"e diğer pek çok sıfatın içinde "kibirli" sıfatını da yakıştırmaması, onun bir zaferler silsilesinin sonucu olarak mütekebbir bir tavır takınmasından kaynaklanıyordu. I. Ferdinand'ın Kanûnî Sultan Süleyman nezdine gönderdiği elçi Oghier Gislain Busbeck'in, "Uzun bir zaferler ve başarılar devresi bu adamlara öyle bir gurur vermiştir ki, canlarının istediği her şeyi haklı bilirler; ne yaparlarsa makul bulurlar. Dedikleri dediktir. Başka türlüünü düşünemezler. Hiç şakaları yoktur" yorumunda bulunması da bunu doğrular niteliktedir.⁶ Busbeck bu yüzyılın ikinci yarısının başında Türk tehlikesini şu sözlerle anlatmaktadır:

Bizce tamamen bilinen, zafer prensiplerinden mahrum, topraklarımıza hücum eden alelâde bir düşman olsaydı, kuvvetlerimiz de ona denk bulunsaydı, bununla beraber düşmana bu şartlar altında göğüs germese idik, korkak diyebilirdik. Fakat bu düşman Tanrı'nın gazabı sonucunda bize karşı gönderilmiş bir belâ ise, eski zamanlarda Atilla, büyük babalarımız zamanında Timur, şimdi de Osmanlı tûfanları gibi... Böyle müthiş akınlara karşı hiçbir şey set oluşturamaz! Onların yürüyüşleri, ilerleyişleri karşısında her şey yıkılır. Böyle bir düşmana karşı küçük ve alelacele toplanmış bir ordu ile harbe tutuşmak, onların üzerine atlamak cesurluk değil çılgınlıktır.⁷

Savunma sistemlerinin etkisiz kaldığı, düşmanın Luther'in de savunduğu gibi Tanrı tarafından gönderilen bir belâ olarak algılandığı ve Türkler'in askerî gücünün doruğunda olduğu bu devirde Busbeck'in yorumları gerçekten de isabetlidir. Avusturyalı elçi, Dersaadet'te bulunduğu süre zarfından yaptığı görüşmelerden ciddi bir sonuç alamamıştır. Busbeck I. Ferdinand'ın Türkler tarafında karşılanması imkânsız isteklerini bildirdiğinde, paşaların kendisine verdiği cevap hayli retoriktir:

6 Oqier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları* (ed. Recep Kibar), İstanbul 2002, s. 54-55.

7 *a.g.e.*, s. 158.

Eğer akılları varsa, uyuyan aslanı uyandırmaz, başlarına gelecek felâketi kendi elleriyle davet etmezler.⁸

Bu dönemde Osmanlı'nın elçilere karşı takındığı tavır neredeyse hep aynıdır: Mütekebbir, küstah, vakur. Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın elçilik heyetleri karşısında kullandığı sivri ve keskin dili ile alaycı tutumu bunun en güzel örneğidir. “Uyuyan aslanı uyandırmamak” gibi bir metafor kullanan Vezîriâzam Rüstem Paşa'nın ses tonundaki alay da neredeyse insanın kulağına gelecek kadar nettir. Esas çarpıcı olan bundan tam beş yıl önce İspanya Kralı ve Habsburg İmparatoru V. Carlos'un Venedik'te bulunan ve Bâbiâli'den gelen her haberi zaman kaybetmeden imparatora ileten büyükelçisi Diego Hurtado de Mendoza'nın kullandığı terimle, Rüstem Paşa'nın “uyuyan aslan”ı arasındaki benzerliktir. Mendoza, İspanyol kuvvetlerinin Türkler'in elinde bulunan Mehdiye'yi ele geçirmesinin “uyuyan adamı uyandıracığını” söylemiş ve kehaneti kısa süre sonra gerçekleşmiştir.⁹ Kanûnî Sultan Süleyman'ın nikris hastalığının azdığı ve her geçen gün sağlığının kötüye gittiği bu zamanlarda, “aslanın uyuduğunu” sanan Avrupa bir defa daha yanılmıştır.

Mağribli'nin Türk'le neredeyse eşdeğer tutulduğu bir zamanda, İspanya'da “Santiago Matamoros”un (Mağribli öldüren Santiago) bir savunma sembolü haline gelmesinden daha doğal hiçbir şey olmasa gerek.¹⁰ İkonografik olarak bu figürün Bavyera'ya Türk tehdidinden sonra ulaşmış olması gayet normaldir. Lâkin, aynı figürün öldürdüğü “Mağribli” İspanya'da farklı, Bavyera'da farklı çağrışımlar uyandırır. İspanya'da bu, Türk'ten çok Mağribli bir müslümanı temsil ederken, Bavyera'da karadan ilerlemekte olan ve Almanlar'ın nefeslerini artık arkalarında hissettikleri Türk'tür. Zaten bu unvan zaman içinde coğrafyaya göre değişiklikler gösterecektir. Türkler'e karşı Viyana'yı “Santiago ve İspanya” nâraları ile

⁸ *a.g.e.*, s. 55.

⁹ AGS (Archivo General de Simancas), Estado, dosya. 1319, belge. 132. Bohemia krallarına yazdığı mektup. Emilio Sola, “Uykudakini Uyandırmak”, *Yeni Perspektiflerle Kanunî Devri* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınevi (baskıda).

¹⁰ Ana María Carabias Torres, “La Imagen del turco en los impresos españoles (1500-1800)”, *II Jornadas de Historia Hispano turca, Antalya, 2005* (Ekim 2005'te II. İspanya-Türkiye tarihî sempozyumunda sunulan tebliğ).

savunmuş olan Flandralı askerlere artık “Matamoros” (Mağribli öldüren) değil, “Mataturcos” (Türk öldüren) denecektir.¹¹

“Türk”le “müslüman”ın neredeyse eş anlamlı olarak kullanıldığı, “millet” ve “ümme” arasındaki farkın geri plana atıldığı bu yüzyılda, Türkler’in ikonografik olarak betimlenmesi de müslüman betimlemeleriyle hemen hemen aynıdır. Bu yüzyılda Türkler’in İslâm’ın hâmesi ve en güçlü temsilcisi haline gelmeleri biri milleti, diğeri ümmeti temsil eden iki kavramın birbirine karışmasının yanı sıra, betimsel olarak aynı platformda sunulmalarına sebep olmuştur. Yüzyıllar boyunca pek çok defa yeniden fırçaya alınan “Mağribli öldüren Santiago” tasvirinde değişmeyen tek şey Mağribli figürüdür. XVI. yüzyıldan sonra yapılan betimlemelerde bu figürün gittikçe Mağribli’den çok Türk’e benzemesi ise kayda değerdir. En klasik devrinde Santiago’nun atının ayakları altında, Santiago’nun kılıç darbesiyle can vermekte olan Mağribli, uzun bıyıklılarıyla, başındaki “turbante” ve elindeki “cimitarra”ıyla Türk’ün ve İslâm dünyasının en kemikleşmiş portresini sunar.

Yüzyıllar boyunca Türk’ü simgelemekte kullanılacak olan ucu kıvrık Arap kılıcının (İspanyolca “cimitarra”, İtalyanca “scimitarra”, Farsça “şemşir”, İngilizce “scimitar”) İngiltere’de “ucu kıvrık Türk kılıcı” anlamında ilk kullanımı 1548 yılına aittir.¹² Kelimenin ilk olarak İtalyanca’da kullanıldığı sanılmaktadır. Türk orijinli olmamasına ve etimolojik bakımdan son derece karanlık olmasına rağmen yüzyıllarca Türk tasvirlerinde kullanılmaya devam etmiştir. XV. yüzyılda ilk defa kullanıldığı söylense de tam olarak tarihi bilinmez. Aslında bu tip kılıcın kullanımı XIII. yüzyıla kadar geri gitmektedir.

Türk’ün diğeri bir simgesi de bu devirde bütün Avrupa’da “turbante” kelimesinin versiyonları olarak karşımıza çıkar. Fransızca “tulle” (kaynağı Tulle kenti olan seyrek dokuma kumaş) ve Farsça “bend” (katlanmış) sözcüklerinin birleşiminden oluşan “tülbent” (katlanmış kumaş) kelimesinin bozulmuş ve coğrafya değiştirdikçe daha da mutasyona

11 Xavier Sellés, “Carlos V, el primer cerco otomano de Viena y su repercusión en la literatura hispana del siglo XVI”, *España-Turquía*, s. 79.

12 Andrew Wheatcroft, *Infidels: A History of the Conflict between Christendom and Islam*, London 2003, s. 262.

uğramış halidir. “Cimitarra”yla birlikte o da XVI. yüzyılda Türk’ün en değişmez sembolü olacaktır. Moliere’in *Le Bourgeois gentilhomme* adlı eserindeki saf “Bourgeois Monsieur Jourdain”in müftünün kendisine verdiği kılıç ve türbanla Türk olması, hem müslüman olması anlamı taşıyarak Türk’le müslüman terimlerinin eş değerliğini gösterir, hem de bu iki unsurun Türk’ün bu yüzyılı takip eden yüzyıllarda bile tartışmasız timsalleri olacağını sanki önceden hatırlatır.

İstanbul’un fethi şüphesiz Avrupa’da yankı yaratmış ve Osmanlı’nın kabına sığamamasının en ürpertici örneği olarak Batı’ya doğru korku dalgaları yaymaya başlamıştır. Lâkin Avrupa’nın doğal olarak “İstanbul’un düşüşü” diye adlandırdığı bu fetih sanıldığı gibi kıtanın her yerinden aynı etkiyi uyandırmamıştır. Etki coğrafi yakınlıkla doğru orantılı olsa da, aslında beklenen bu değişimin bazı saraylarda neredeyse sempatiyle karşılandığı bilinmektedir. Söz gelimi, hem Türk tehlikesinden karsal olarak binlerce kilometre uzak, hem de Levant sularında yaptığı ticaretle gittikçe palazlanan Aragon Krallığı’ndan hoşlanmayan Kastilya Krallığı’nda, İstanbul şehrinin el değiştirmesi hiç de deprem yaratmamıştır. Hatta İspanya’ya İstanbul’un düşüşüyle ilgili çok ve detaylı haber gelmemiştir bile. Gelenler de Valencia şehrinde, Katalanca ve Valencia dilinde metinlerden derlenen şeylerdir. Bu haberler büyük yankı uyandırmamıştır: Sadece Eski Dünya’nın önemli bir başkentinin elden çıkması olarak nitelendirilmiştir. Lâkin Avrupa bunu, bu bendini aşan tehlikeye bir set çekmek için bir propaganda unsuru olarak kullanmayı çok iyi bilmiştir. Bir İngiliz kronik yazarının İstanbul’un düşüşü üzerine naklettiği, bu propagandanın nasıl bir etki yaratabileceğini tasavvur etmeye yeter:

Eğer insanların acımasız paganlar ve gaddar Türkler tarafından iğrenç şekilde katledilişini, çocukların korkunç ve gaddarca kılıçtan geçirilişini, kadınların ve bâkirelerin utanç verici bir şekilde ırzlarına geçilmesini yazmaya kalkacak olursam, eminim ki kulaklarınız duymaktan tiksinecek, gözleriniz ise okumaya tahammül edemeyecek, bu yüzden bunları geçiyorum.¹³

13 Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk*, Nieuwkoop 1967, s. 13.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethiyle Türk tarihinde yeni bir devir açtığına farkında değildir belki, ama ondan yaklaşık bir buçuk asır sonra *Don Quijote*'u kaleme alan Cervantes devrin değiştiğinin gayet bilincindedir. İşte bu yüzden Ortaçağ'ın en sembolik simaları olan gezginci şövalyelerin zamanının geçtiğini vurgulamak ve bu iki çağ arasındaki devasa farkları tezatlarla keskinleştirmek için Don Quijote'una şövalye kılığına sokarak "Yeniçağ"ın topraklarına salar. Yeni bir çağ kapıdan içeri girerli çok olmuştur. Yeni bir kıtanın keşfedilmesi eski dünyadaki düzeni sarsacak, Yeni Dünya'nın altını ve gümüşü dengele-ri değiştirecektir. Ne güzel anlatır Cervantes *Don Quijote*'ta: "Ey mutlu çağ! Eskilerin altın çağ dedikleri talihli yüzyıl: Bizim şu demir çağında pek değer verilen altın o zaman kolayca bulunduğu için değil, o çağda yaşayanlar 'benimki', 'seninki' gibi lafları tanımadığı için bu adı alan yüzyıl." İşte böyle der İspanyol dahi Don Quijote'un ağzından eserin ilk cildinin XI. bölümünde. İronik bir şekilde, yıllar sonra "Siglo de Oro", "altın yüzyıl", "altın çağ" diye anılacak olan bir devirdir söz konusu olan. Ekonominin yeni kralları, yeni kanunları vardır ve yeni zamanlar, her şeyin alınıp satılabildiği zamanlardır.

İşte Avrupa'nın Türk'le yakından tanışması ve "Türk"ün bir barbar portresi eşliğinde ününün kemikleşmesi bu yeni çağa, bu yeni yüzyıla denk gelir. İstanbul'un düşüşünün yarattığı travma Hıristiyanlık âlemine ait topraklarda homojen olarak hissedilmemişti belki, ama Avrupalı'nın Türk'ten nefret etmesi, ondan korkması ve ona içten bir hayranlık duyması bu zamanda artık geri dönüşü olmayan bir kimlik oluşumunun sağlam temellerini atmıştı bile.

Kanûnî Sultan Süleyman devri öncesinde yayılcılık ve sonrasında statükonun ve kimliğin korunması siyasetinin Türk imajının oluşmasında büyük etken oluşturduğu inkâr edilemese de, Türk'e atfedilen pek çok sıfatın bâki kalmasında ve Avrupa'nın Türk'ten nefret etmesinde iki büyük imparatorluğun düellosunun büyük bir rol oynadığı şüphe götürmez: Kanûnî'nin ve V. Carlos'un imparatorlukları.

Arjantinli yazar-düşünür Jorge Luis Borges, Kartaca'nın kötü imajının Roma'nın eseri olduğunu iddia eder. Yine ona göre Türk'ün kötü imajının yaratıcısı da Avrupa'dır. Şüphesiz Avrupa dünyada Türk

imgesinin oluşup kemikleşmesinde en büyük rolü oynamış, kendi politikaları çerçevesinde bu imajı bir propaganda unsuru olarak kullanmayı ihmal etmemiştir. Akdeniz'in bir ucundan diğerine ulaşan, yolda üzerine eklenen hikâyelerle süslenen, çoğu zaman dönüşümlere uğrayan Türk imgesi XV ve XVI. yüzyıllarda, Giovanni Ricci'nin "obsessione turca" (Türk saplantısı) olarak nitelendirdiği kıtasal bir hastalığın tohumlarını da atacaktır.

Lâkin, Borges'in bu teorisi XVI. yüzyılın ilk yarısında Türk-İspanyol rekabeti kapsamında Türk imgesinin ortaya çıkışına tamamen uymaz. Çünkü sultan, topraklarını batıya doğru genişletirken bu kötü Türk imajını bir fetih taktiği haline getirmeyi bilmiştir. Avrupa'nın bu imgenin renkli olduğu kadar korkunç bir porteye dönüşmesindeki rolü ne kadar sorgulanamaz olsa da, aslında oyunun başkahramanları, daha doğrusu baş kötü kahramanları Türkler'den başkası değildir.

Bu iki devlet arasındaki kıyasıya rekabetin ardında bıraktığı en önemli izin Türk'ün bu korkunç imajı olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu tehlikeli düello Türk'ün o tüyler ürperten adının Kastilya'ya kadar uzanıp, daha köklü bir şekilde tutunmasının da başlangıcı olacaktır. Türkler'i sahil köylerinin yaşadığı korsan saldırılarıyla özdeşleştiren İber yarımadasında artık "Türk" kötü bir masal kahramanı, bir "mavi sakal" olmaktan çıkıp kanlı canlı bir insan olacaktır. İmparatorun ta kendisine ve bu iki devâsâ imparatorluğun çekişmesi arasında kalan diğer tampon devletlere ilân edilen savaşlar Türk imgesinin oluşması ve profilin kemikleşmesinin ana oyuncularındı. Hıristiyan topraklarında yapılan gövde gösterisi ve savaşın meşrû kıldığı vahşet, Türk fobisini en uzak noktalara ulaştırmakla kalmıyor, bâki kalacak korkunç bir Osmanlı İmparatorluğu tablosu çiziyordu. Bir XVI. yüzyıl vak'anüvisine ait aşağıdaki sözler tam bir yüzyıl önce İstanbul'un düşüşünün akabinde İngiliz tarihçinin kaleme aldığı ve yukarıda aktardığımız tasvire çok benzemesi açısından dikkat çekicidir ve bunların propaganda nitelikli klişe betimlemeler olduğunu doğrular niteliktedir:

Yüce Tanrımızın yüceltildiği onca tapınak vahşice saldırıya uğradı, bu korkunç ve iğrenç insanlar tarafından onca bâkire kirletildi, evli ve dul

kadınlar zorlandı, onca asilin, onca delikanlının ve ihtiyarın kafası uçuruldu ve bir o kadarı da sefil esaret hayatına sürüklendi. Bu hıristiyan halkına onca zulüm ve eziyet ettiler.

Öte yandan, Türk imgesi, bir katalizör gibi tepkimeye giriyor ve etkilenmeden çıkıyordu. Büyük ya da küçük yenilgiler klasik Türk imgesini etkilemiyordu. V. Carlos'un kardeşi Avusturya Arşidükü Ferdinand, önüne set çekilmez bir nehre benzetilen Türk için, "İşte böyle, bir kralıktan diğerine, bir vilâyetten ötekine geçerek bütün toprakları ele geçirecek, bütün dünyayı ateşe ve kana vererek dolaşıp duracak" diyordu.¹⁴ Batı'dan bakılınca vahşi bir genişleme politikası olarak görülen bu yayılma, korku ve tedirginliği de beraberinde getiriyordu. Vahşet, egzotizm, şehvet, kudret kavramları etrafında dönen ve şekillenmesinde coğrafyanın büyük bir rol oynadığı Türk imgesi, vekâyî nâmeler, şiirler, "novella"lar, romanlar, kiliselerin basıp dağıttığı kitapçıklarla ölümsüzleşiyor, kıta ve deniz Avrupa'sından evangelizasyon (hıristiyanlaştırma) hareketleriyle birlikte Yeni Dünya'ya da taşıyordu.

Bu rekabetin ilk döneminde V. Carlos'un imparatorluğu Türk'ün agresif çıkışlarının ve meşrû kıldığı vahşi gövde gösterilerinin kurbanı olmuştu. Türk gücünün Orta Avrupa'nın derinliklerine nüfuz etmesiyle Türk'ün varlığı pek çok sınır bölgesi için acı bir gerçek ve korku unsuru olacaktı. Hem deniz, hem kara komşuları bu "kâfir ve vahşi düşman"ı artık "yakından" tanıma şansını, daha doğrusu şanssızlığını elde ediyordu. Türk Avrupa'nın edebiyat ortamında dolaşan kötü hikâyelerin ve anlatıların başkahramanı oluyordu. "Común y universal enemigo" (ortak ve evrensel düşman) sıfatıyla nesirden nazma koşuyordu, kötü ünü korkunç bir canavara dönüşüyordu. Mohaç zaferinin ardından 11 Şubat 1527'de Valladolid'de yapılan Cortes¹⁵ toplantısında, Türk "hain ve zalim hayvan" olarak gündeme getiriliyordu. Bu Türk fobisini analiz ederken, bu terörün oluşumunda birden çok faktörün söz konusu olduğunu görüyoruz.

14 Wilhelm Bauer, *Die Korrespondenz Ferdinands I*, Wien 1912, III, 470.

15 Kastilya, Aragon, Valencia, Navarra ve Katalonya yetkililerinin devlet meselelerini tartışmak üzere bir araya geldiği toplantı.

Kanûnî Sultan Süleyman, tahta çıkışından itibaren topraklarını genişletmek için mükemmelen organize edilmiş seferlere çıkmayı ihmal etmemiş ve bir sel gibi kıtanın kalbine doğru ilerlemiştir. Avrupa'nın bıkıp usanmadan incelediği ve hayran olduğu askerî gücüyle -yeniçeriler, timarlı sipahiler, Tatarlar, akıncılar, gönüllüler- hıristiyan topraklar üzerinde korku misyonunu yerine getiriyordu. Köyleri yakan, talan eden, halkını esir alan “acımasız ve korkusuz Türk askeri” imajı Türk ilerlemesini kolaylaştırıyordu. İlerleyen birliklerin diğer topraklara kadar hayret uyandırıcı bir hızla ulaşan haberleri, bu askerî başarının anonsundan başka bir şey değildi. Orta Avrupa köyleri teslim oluyor, kalelerin anahtarları birbiri ardına sultanın birliklerine teslim ediliyordu. Yeniçerilerin saygı uyandıran disiplinlerinin yanı sıra, Türk topçuluğu da imparatorluğun başarısının kayda değer bir bileşkesiydi. Türkler'in başarısının suçu yahudilere atılıyor, bu cemaat batı teknolojisini doğuya, düşmana taşımakla suçlanıyordu.¹⁶ Bir taraftan da Türk askerlerinin yarattıkları psikolojik etki gündeme geliyordu: Onlar geri çekilirken, hıristiyanların kulaklarında marşları, savaş davullarının, köslerinin, nakkârelerinin ve borularının sesleri bâki kalıyor olmalıydı.

İkinci olarak, bir “xenofobia” (yabancı korkusu), bilinmeze duyulan bir korku söz konusuydu. Türk, kendisinden her şey beklenebilen, gizemli bir figür haline dönüşüyordu. Kökeni hakkında sayısız hikâyeler dolaşırken, bunlardan hiçbiri Orta Asya'ya kadar uzanmıyordu. Savaşçı kimlikleri göz önünde bulundurularak İskitler'le aynı orijine dayandırılıyor, bu da zaten yeterince korku uyandıran kimliklerini daha korkunç hale getirmeye ve İskitler'e yüklenen o merhametsiz zulüm kavramından pay almalarına yetiyordu. Öte yandan Türkler'i Truvalılar'la aynı orijinden gösteren eserler çoğunluktaydı.¹⁷

16 Jacques Lafaye, *La era de Carlos V, Francisco y Solimán (1500-1557)*, México: Brevarios del Fondo de cultura económica, 1999, s. 38.

17 bk. Fernando Fernández Lanza, “Habsburg-Osmanlı Rekabeti Bağlamında XVI. Yüzyılda İspanya'da Türk İmajı”, *Dünyada Türk İmgesi* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınları, 2005. Ayrıca bk. “Chronica per extensum descripta” (ed. E. Pastorello), *Rerum italicarum scriptores*, Bologna 1532, XIII; Stefanos Yerasimos, “Türkler Romalıların Mirasçısı mıdır?”, *Toplumsal Tarih*, sy. 116 (2003), s. 68.

Türk'ün Hıristiyan dünyasında belirmesi geniş bir “las cosas del turco” (Türkler’le ilgili şeyler) edebiyatının doğumunu da beraberinde getirecekti. Türkler’le ilgili kitapçıklar, haberler, kitaplar, anlatılar ve meşhur “avisos del turco” janrı, sadece bir savunma oluşturmak için değil, aynı zamanda düşmanı yakından tanımak için izlenen bir yöntemdi. Coğrafî yakınlık ve Türk'ün “her yerde mevcut olması”, potansiyel kurbanları tehlikeyi en aza indirmek için düşmanlarının güçlerini ve özelliklerini öğrenmeye zorluyordu. Artık iyiden iyiye yaklaşmakta olan tehlikeli düşmanı incelemek zorunda hissediyorlardı kendilerini. Bu geniş yayın külliyyatını oluşturmak için mevcut sebepler -popüler bir Türk karşıtı vizyon oluşturmak, olası bir Türk istilâsının sonuçları konusunda halkı bilgilendirmek, geniş çaplı bir savunma organize etmek- bir yana, hayatî önem taşıyan bir ihtiyacın altını çizmek gerekiyordu: En az hasarla aynı coğrafyada yaşamayı öğrenmek. V. Carlos’un kardeşi, Avusturya Arşidükü Ferdinand’ın elçisi Busbeck, İstanbul’da gördüklerini rapor ettiği yazılarının önsözünde şu yorumda bulunuyordu:

İşte hanımefendi, size bunu (raporu) takdim ediyorum. Böylece bu küçük ve kısıtlı yazıda sizin ve bütün Hıristiyanlık âleminin ortak düşmanı Türk'ün kim olduğunu göreceksiniz. Ne kadar haşın, ne kadar güçlü, ne kadar akıllı, alesta, kibirli ve nihayetinde ne kadar başarılı bir asker, ne kadar kültürlü ve iyi bir hatip olduğunu göreceksiniz. Bizim başımızın felekâtlerden kurtulmamasını nasıl arzuladığını, nasıl bunu dört gözle bekleyip, bize nereden saldıracağını görmek için alesta durduğunu, gece gündüz bizim yok olmamızdan başka bir şey düşünmediğini göreceksiniz.¹⁸

Bu devirde yazılan Türkler üzerine yorumlar ve tasvirlerin devrin Avrupalı’sı üzerinde nasıl karmaşık, içinden çıkılmaz ve çelişik bir etki bıraktığını görmek mümkündür. Düşmanının portresini çizmekte zorlanan Batılı ona nereden bakacağını bilemiyordu; Türk'ün bu çelişkili, birbiriyle uyumsuz, örtüşmez özellikleri karşısında şaşkıındı. Bu

18 Augerio Gislenio Busbequio (Ogier Ghislain de Busbecq), *Embaxada e Viages de Constantinopla*, Madrid 1578, Önsöz.

egzotik, gizemli, savaşçı, zalim, vahşi ve “garip” varlık Avrupalı’yı şaşkınlıyordu. Kafası karışmış hıristiyan, “öteki”ni nasıl tanımlayacağını bilemiyordu. Bütün bu uzaktan aldıkları haberler karşısında duydukları şaşkınlık yetmiyormuş gibi, sultanı kendi ortamında, kendi başkentinde görünce ve onu sarayında ziyaret edince bu şaşkınlıkları iyice büyüyordu. Onu yakından tanıyanlar adaletini ve kendi topraklarından adalete verdiği önemi övmekten çekinmiyorlar, raporlarında bunun altını çiziyorlardı. Bu diplomatlar, gezginler, elçiler ve onu yakından görme şansını yakalayan diğerleri, beraberlerinde sultanın o klasik portresini götürüyorlardı ülkelerine. Bu durumda “Gran Turco”nun (yüce Türk) o agresif imajının aksine, daha ılıman, tarafsız bir imge çıkıyordu ortaya. Giovio da Sezar’ın hakkını Sezar’a veriyor ve “O yalan söylemeyen barbar, her dediğini yerine getirirdi” yorumunda bulunuyordu Süleyman’dan bahsederken.¹⁹ Yine Giovio *Commentario de las cosas de los turcos* adlı eserinin girişinde Yavuz Sultan Selim’in portresini sunarken, aynı tarafsız tanıma yapar ve “Gözleri kocamandı, cesur bakışlıydı. Aslan yürekliydi ve asla kaderden korkusu yoktu. Asla savaşta tehlikeden kaçınmaz, giriştiği bir işi asla yarım bırakmazdı” der. Ayrıca Venedik elçisi Misser Luis Mocenigo’nun Kahire’de elçilik yaparken, Yavuz Sultan Selim’i tanıma fırsatı yakaladığını ve kendisine, “dünyada hiç kimsenin erdem, adalet, insanlık ve ruh yüceliği konusunda onunla yarışamayacağını ve barbarlıkla yakından uzaktan ilgisi olmadığını” söylediğini nakleder.

Üçüncü olarak, Türkler hıristiyanlar için kötü bir sürprizden ibaretti. Ne zaman, nereden ve ne kadar büyük bir kuvvetle saldıracakları her zaman için bir muammaydı. Kolları her yere ulaşan büyük bir ahtapota benzeyen sultan tarafından gelecek bir saldırının boyutları kestirilemiyordu. İmparatorluğun engin toprakları ve devletin diğer devletlere oranla çok geniş finans kaynakları her türlü savaş hareketini kolaylaştırıyordu. Carlos’un geniş istihbarat kaynakları ve ağı, imparatorun bu beklenmedik zamanlarda karşılaşılabileceği girişimler konusundaki tedirginliğini göstermeye yetiyordu bile. Aynı elçi, konuyla ilgili olarak

19 Paolo Giovio, *Historia de todas las cosas succedidas en el mundo en estos cinquenta años de nuestro tiempo*, Valencia 1562, Kitap XXVIII, fol. 41.

şunları söylüyordu: “Bu hırsızın ne zaman ve nereden saldırıp, özgürlüğümüzü, mal mülkümüzü, hayatımızı, şerefimizi ve daha da kötüsü o kadar nefret ettikleri inançlarımızı ve dinimizi bizden koparıp alacağını bilemiyoruz.” Aynı raporun önsözünde yazdığı gibi Türk için “uzak” kavramı yoktu:

Burada (Türk’ün) Hıristiyanlık âlemine geçmişte o kadar zarar veren saldırgan tutumu açıkça keşfediliyor ve görülüyor. Neredeyse Avrupa’daki bütün halklar ve milletlere. Bu sesler sadece Macarlar’ın ve Almanlar’ın değil, Türk’le yaşayan diğer milletlerin ve sadece onlarla konuşuyorlar, bizimle değil. Kendimizi tehlikeden uzak sanıyoruz, ateş uzağımızda, arada da pek çok toprak var sanıyoruz ve düşünmüyoruz ki yangın büyükse, hele bir de rüzgâr esiyorsa, sadece yakındaki evleri değil, havanın yardımı ve kendi gücüyle uzak mahalleleri de tutuşturur. İşte, bu düşman ve onun sınırsız gücü için uzak denen bir yer yok.²⁰

Türkler’in bu devirde varlıklarını gösterdikleri her toprakta bir şekilde izlerini bırakmış olmaları gayet doğaldır. Söz gelimi Akdeniz kasabaları ve şehirlerinde ya da Orta Avrupa köylerinde Türkler’in folklor, edebiyata, mimariye sinmiş olması hiç de şaşkınlık yaratmaz. XVII. yüzyılda yaşayan Napolili ressam Salvator Rosa’ya ait olduğu sanılan ve hâlâ söylenen Napoliten bir halk şarkısı “Michelemma” gibi...

Ama 1627 yılında İzlanda’nın güneyinde yaşanan yukarıda bahsini ettiğimiz olaya “Tyrkjaránið” (Türkler’in hırsızlığı) denmesi ya da İnebahtı sonrasında bir Japon’un bu savaşı resmetmesi bu etkin alanın sanıldığından çok daha geniş olduğunu açıkça göstermektedir. Asya’nın diğer ucunda bir adada, Japonya’da hayatında belki de hiç Türk görmemiş bir ressamın Türkler’i tablosunda ölümsüzleştirmesinin açıklanabilir bir yanı vardır. Cizvit papazları hem ana karada, hem de okyanus aşırı topraklarda Hıristiyanlığı yayma misyonlarını yerine getirirken, Hıristiyanlığın Türkler’e karşı kazandığı bu zaferi ta Japonya’ya

20 Busbequio, *Embaxada e Viages de Constantinopla*, Önsöz.

taşımışlardı. 7 Ekim 1584 tarihinde Toledo’da yapılan İnebahtı zaferi kutlamalarına dört genç Japon delege katılmıştı!²¹

Ama bugün Sicilya’nın asil ailelerinden birine ait olan Palazzo Mirto’da bulunan ve tahminen XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başları fırçaya alınan Çaldıran Savaşı’nı anlatan bir tablonun bu devirde kimi ilgilendirdiğini açıklamak hiç de kolay değildir.²² 1514 yılında Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmâil arasında yapılan bu savaşın resmedildiği bu tablonun altındaki savaşa ait ayrıntıların savaşa şahit olan bir İtalyan tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Avrupa’da tek olduğu sanılan bu anonim eserle ilgili Spucces, Filangeri ve Lanza ailelerinin arşivlerinde bilgi bulunmuyor. Esas soru, İtalya’nın ucunda bir adada, Sicilya’da kimin, neden sarayının duvarını savaşın ölümsüzleştirildiği bu tabloyla süslemek isteyeceği?

“Türk” Kimdir?

Shakespeare ve Cervantes’in aynı günde, 23 Nisan 1616’da ölmüş olması çarpıcı bir tesadüften başka bir şey değildir belki, ama her iki edebiyat devinin de Türkler’in olumsuz özelliklerini ölümsüzleştirmeleri tesadüf olmaktan çok uzaktır. Cervantes’in esaret hayatı boyunca ellerinde bulunduğu Türkler’e dair güzel şeyler anlatmış olması beklenemezdi. Aynı şekilde, Türk’ün her türlü barbarlıkla eş anlamlı tutulduğu Shakespeare İngilteresi’nde, büyük şair ve oyun yazarının, pek çok çağdaşı gibi kulağına gelen anlatıları mısralarında “kötü”yü betimlerken kullanması insanı şaşırtmaz. İnsan doğasını en yakından tanıyan ve en usta şekilde kaleme alan bu kelâmın pîrleri bu imgeyi ölümsüzleştirirken ister istemez nesnellikten uzak kalmışlar, lâkin devirlerinin insanını her şekilde mükemmelen yansıttıkları gibi, bu devrin hâkim zihniyetindeki Türk imgesini de olduğu gibi sunmuşlardır.

21 Giorgio Athanasiadis-Novas, “Discorso Introduttivo”, s. 17 (Malta Millî Kütüphanesi’nde bulduğum İnebahtı üzerine yazılan makalelerden oluşan bu kitabın künyesini almayı unuttuğum için veremiyorum).

22 Mirella Galletti, “Un dipinto della Battaglia di Cialdiran in Sicilia”, *Rivista Internazionale di studi afroasiatici*, no 2, Luglio 2005, s. 23.

Peki “Türk” kimdir? Kime Türk denir? Türk kelimesinin İngiltere’de çağrıştırdıkları ile İspanya’daki çağrışımları bir midir? Sicilya’nın bir köyündeki halk ile, Valencia’nın bir sahil kasabasındaki halkın Türk tarifleri aynı mıdır? İspanyollar kimlere “Türk” derler? İşte beraberinde getirdiği etnik ve dinî karışıklığın, ne imagoloji (imge bilimi) ne de etimoloji (köken bilimi) tarafından hiçbir zaman tam olarak netliğe kavuşturulamayacağı bir kavram.

XVI. yüzyıl kadar, Türk kavramının dallanıp budaklandığı, çarpıtılıp karmaşık bir hale getirildiği bir devir daha yoktur. Özellikle Kuzey Afrika’da Türk varlığı bu kavramı daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bugün, bu devir metinlerini incelediğimizde pek çok zaman “Türk” kelimesini kullanan Avrupa insanının sosyal statüsü ne olursa olsun büyük yanılgıya düştüğünü görürüz. Türk, müslüman, Arap, Morisko (Morisco) gibi pek çok kavramın birbirine karıştığı bir coğrafyada halkın etnik ve dinî kökenle değil, doğrudan mâruz kaldığı tehlikeyle ilgilendiği için bu tehlikeyi adlandırmakta kullandığı terimler konusunda bir özen göstermemesi, daha doğrusu göstermeye gerek duymamış olması doğaldır. Türk ve Mağribli kelimelerinin su ve ekmek gibi birbirinden ayrılmadan bir bütün olarak kullanıldığı bir devirdir söz konusu olan. Tehlikenin adının “turcos y moros”, “Turchi et mori” yani Türkler ve Mağribliler olduğu bu zaman diliminde önemli olan düşmanın adı değil, ona karşı nasıl savunulacağıdır.

Avrupa’da tehlikeyle birlikte düşmanın kökenlerini tanıma ihtiyacı doğmuştur. Türkler’in kim olduğu, nereden geldikleri sorusuna bir cevap aranırken düşmana atfedilen pejoratif sıfatlar kelimenin kökeninde bulunmaya çalışılmış, böylelikle bir taşla iki kuş birden vurulmuştur. XVI. yüzyıl İspanya’sında Türkler’e dair yazılan metinleri titizlikle inceleyen Fernando Fernandez Lanza, Türkler’in vahşetinin “Türk” kelimesinin içinde saklı olduğunun iddia edildiği metinleri ortaya çıkarmıştır:

Vahşi Türk milleti üzerine yazılı olarak birbirinden çok farklı bakış açılarının olduğu göze çarpıyor: Latin ve Yunan tarihçilere ek olarak İbrânî ve Arap tarihçilerde de bunu görüyoruz. Bunlar arasında bazıları Türk isminin (Turco) acı çektirme (a torquendo) veya işkence (a tortura), ellerine düşenlere acılar veren belâlılar anlamına geldiğini dahi söylemeye

çalışırlar. Diğerleri ise aşırı derecede zalim olduklarından onlara “trux-trucis” dendiğini öne sürer. Diğer bir kısım ise onların Türk olarak adlandırıldığını, çünkü yeryüzünde yaşayacak güvenli bir yer ararken Hazar denizinin geçit vermez dağlarında yerleşen, eski savaşları ve ortadan yok olmaları ile ünlü “Theucra” adlı bir soydan geldiklerini ileri sürer. Bazılarıysa onlara Türk dendiğini, çünkü “Turcia” adlı bir şehirde yaşadıklarını iddia eder ve bazıları bu şeytanî soya Türkler denmesinin, Antikçağ’da İskitya kralı olan Herkül’ün oğlu “Theucra” adlı çok cesur bir adamdan ileri geldiğini belirtirler.²³

Lâkin bu Yeniçağ İspanyası’na has bir tanım değildir. Türk sözcüğünün “Torxuere” kelimesinden türediği tezini Luther’in çağdaşı Protestan din bilgini Heidenreich de savunur ve “Turca sözcüğü insanı çok düşündürüyor. Birçoklarına göre ‘işkence ve acı çektirme’ anlamına gelen Torture ve Torxuere’den türedi bu sözcük. Türk canavarlar zavallı hıristiyanlara ancak bunları yapabiliyorlar ...” der.²⁴

“Türk” kelimesinin bir yandan işkence ve diğer yandan İskitler’le bağdaştırılması hem bir savunma mekanizması ve antipropaganda malzemesidir, hem de Türkler’e karşı açılacak bir savaşı haklı çıkarmak için geçerli bir sebep olarak öne sürülecektir. Sürekli savaşlarla beslenen bir toplum olarak görülen Türkler’in kökeninin savaşçı İskitler’de aranması aynı zamanda bu antipropagandanın temellerini meşrulaştıracak bir harekettir. Bütün bunların yanı sıra Türkler’in kökenlerini Truvalılar’a dayandıran o devirde hayli popüler başka bir iddia daha söz konusudur:

Türk adına ilişkin olarak bazıları bunun antik ‘Teurcos’tan ve Troya şehrinin vasallarından geldiğini söyler, bence bu koca bir hayalden başka bir şey değil. Bir kısmı ‘Turchia’ adlı bir İran şehriden, çoğunluğu Arabistan’dan ve Celosiria’dan ve diğerleri şimdiki Araplar ve Antik İskitler gibi, bir yerden diğerine hareket eden ve bu arada geçtikleri

23 bk. Vasco Diaz Tanco, *Libro intitulado Palinodia de la nephanda y fiera de los Turcos y de su cruel modo y arte engañoso de guerrear y de los imperios, reinos y provincias que han subjectado y poseen con inquieta ferocidad*, Orense 1547, folyo 2, arka yüz.

24 Miguel Ángel de Bunes Ibarra, *La imagen de los musulmanes y del norte de Africa en la España de los siglos XVI y XVII, los caracteres de una historia*, Madrid 1989, s. 20.

yerleri yakıp yikan kırsal (köylü) insanlardan geldiğini söylerler. Türk olarak adlandırılmaları ülkeleri yıkıp yerle bir etmelerindedir; bu isim geçtikleri her yerde yaptıkları yıkımı hatırlatır ve dolayısıyla ‘Türkün geçtiği yerde ne bir ot ne bir çiçek biter’ şeklinde bir atasözü bulunması doğaldır.²⁵

Türkler’in orijininin Truvalılar’a dayandırılması XVI. yüzyıla mahsus bir şey değildi. Geç Ortaçağ’da Yunan karşıtı polemiçilerin Türkler, “Frenkler” ve İtalyanlar’ın bu kökten geldiklerini ispatlamaya çalıştıkları görülüyordu.²⁶ Belirtildiği üzere Türkler’in etnik kökenlerini ve Türk kelimesinin etimolojik orijininin bulma çalışmaları bilimsel olmaktan hayli uzaktır. Zaten önemli olan da doğruya ulaşmak değil, bu tehlikeden kurtulmak için bir savunma hattı oluşturmaktır. Avrupa bu hattı, yarattığı korkunç Türk kimliğini yayarak halkı bilinçlendirme yoluyla oluşturmaya çalışacaktır. Yine aynı döneme ait bir metin, hem Türkler’in kökenleriyle ilgili ne denli yanlış metinlerin basılıp dolaştığını gösterir, hem de İslâm’ın hâmesi olarak görülen Türkler’in bu dini kabul etmeden önce ona karşı aldıkları tavırları yanıltıcı bir şekilde sergiler:

Türkler Muhammed’den ve Sarakenler’inden o kadar nefret ederlerdi ki, Muhammed’e ve onlara karşı yaptıkları bir savaşta sonsuz sayıda Saraken öldürmüşlerdi ve Muhammed de yüzünden aldığı bir bıçak darbesi yüzünden çaresiz ordusunu toplayıp kaçıyordu.²⁷

Bu kısa alıntıda dile getirilen, Türkler’in İslâm’a geçmesinde inancın değil çıkarların söz konusu olduğu yolundaki iddia pek çok eserde yinelenir. Türkler’in İslâm’ı kabul etmesini bu şekilde lanse eden Avrupa, halkı buna inandırmakta gecikmeyecekti. Lâkin, metinde esas ilgi çeken nokta, devrin pek çok metin ve belgesinde yetersiz bilgi

25 bk. Antonio Fajaro y Acevedo, *Relacion Universal de todo el Imperio Otomano dividida en ocho libros por el maestro...*, B.N.M. (Biblioteca Nacional de Madrid), El yazması 2793, folyo 109, ön ve arka yüz.

26 Schwoebel, *The Shadow of the Crescent*, s. 148.

27 Bunes Ibarra, *La imagen de los musulmane*, s. 73.

sebebiyle eş anlamlı olarak kullanılan “Saraken” ve “Türk” kavramlarını ayırmasıdır. Türkçe’ye Sarazen olarak çevrilen, lâkin “Saraken” olarak çevrilmesini daha doğru bulduğum bu terim, Batı’nın Emevî ve Abbâsî halifeliği sınırlarında yaşayan halklara verdikleri isimdir. Kelime Arapça “Şarkıyyîn” kelimesinin Yunanca’ya “sarakenoi” olarak geçmesiyle Batı’daki macerasına başlamış, zaman içinde büyük değişimler geçirmiştir. Özellikle Haçlı seferleri zamanında anlam genişlemesine uğrayarak bütün müslümanlar için kullanılan bir kelime haline gelmiştir.

Rotterdamlı Erasmus gibi, XVI. yüzyılın şüphesiz en parlak isimlerinden birinin Türk ve İslâm tarihine dair verdiği, hatta yazıp yayımladığı yanlış bilgiler gerçekten son derece şaşırtıcıdır. Şu satırların parlak ve saygın bir teolog olarak anılan, Protestanlığa zemin hazırlayan eleştirel düşünce sistemi ve Katolik dünyanın pek çok aksayan yönünü tenkit etme cesaretiyle, Luther gibi yüzyıla damgasını vuran bu Hollandalı hümanistin kaleminden çıkmış olması Avrupa’nın bu dünya hakkında bilgisinin ne kadar sınırlı, ne kadar eksik ve yanlış olduğunun en çarpıcı göstergesidir:

Ellerinde bulundurdukları büyük güçle Hıristiyanlığı asırlardır baskı altında tutup korkutan bu insan ırkı (Türkler), birçok kişinin de bildiği üzere, Pers ülkesindeki Hazar denizi kıyılarından akın ettiler ve bir önceki asrın yetmiş yedinci senesinde, Küçük Asya’da, başlarında tanınmış bir kumandan olmadan, başı boş bir şekilde dolaşarak, savaştan ziyade yağma ile uğraşarak bazı bölgelerin tamamen boşalmasına sebep oldular. Bu işe iyice alışan bu insanlar, Sarakenler’in başı Muhammed’i liderleri olarak tanıdılar ki buna tencere yuvarlandı kapağını buldu denir (*diignum, ut aiunt, patella operculum*). Onun önderliğinde çeşitli başarılar kazanan ve bir para karşılığı çalışan bu insanlar liderliğe göz dikince Sarakenler’e saldırarak Muhammed’i savaşta yenilgiye uğrattılar ve onu katlettiler. Türk Devleti’nin başlangıcı böyle olmuştur.²⁸

28 Aldobrandino Malvezzi, *L’islamismo e la cultura europea*, Firenze 1956, s. 222.

Aldobrandino Malvezzi, Erasmus'un Hz. Muhammed'in Türkler tarafından öldürüldüğünü dile getirirken, aslında, orduları Persler'e karşı çarpışan Hz. Muhammed'in Heraklion savaşında yaralandığını söyleyen Polidoro Vergilio tarafından verilen bilgileri (bir anlamda) süslemekten başka bir şey yapmadığını belirtir ve şöyle devam eder: "Erasmus bu bilgiyi abartmış, hatta Muhammed'in Türkler tarafından öldürüldüğünü söylemiştir, ancak Türkler, 8 Haziran 632'de Muhammed eşi Âişe'nin odasında gerçekten öldüğünde tarihî olarak henüz ortalıkta yoklardı."²⁹

Kuzey Afrika'daki müslüman ve Türk kavramlarını en derinlemesine inceleyen kişi şüphesiz Miguel Angel de Bunes'tir. Bunes'in bu çalışmasının önemi, Akdeniz'in Avrupalı halkının "Türk" ve "müslüman" derken, neyi, kimi kastettiğini detaylı bir şekilde incelemesinden ileri gelir. Bunes sık sık birbirine karıştırılan bu etnik ve dinî grupları tek tek inceler.

Devrin bakış açısıyla kibir konusunda Türkler'i geçen ve vahşi hayatla özdeşleştirilen Tatarlar'la başlar, Memlükler, Yunanlılar, Araplar ("árabe" ya da "alárabe"), Mağribîler, Berberîler, Endülüslüler, Moriskolar, yahudiler ve Türkler arasındaki imgesel farkları aydınlatır. Bunes, XVI ve XVII. yüzyılda Osmanlı padişahının tebaası olan bütün müslümanlar için "Türk" teriminin kullanıldığını söyler. Yani bu antropolojik değil siyasî bir kavramdır. Kendisinin de kabul ettiği üzere o zamanda yaşayan bir İspanyol için bütün bu küçük farklılıkların ayırt edilmesi imkânsız denilecek kadar güçtür. Sadece İspanyollar değil, bütün Avrupalılar için. Bir Batılı'nın Berberî ile Arap arasındaki farkı ayırt edebilmesi sık karşılaşılan bir şey değildir. Bazı metinler millet olarak Türkler ve Berberîler'i ayırt eder. XVI. yüzyıl İspanyollar'ı açısından merkezden uzak bölgelerde, Tilemsen ve Cezayir'deki müslümanlar bile Türk'tür. Türkler diğer müslümanlardan sadece bir hükümdara bağlı olmaları bakımından ayrılırlar.

Venedikliler ise Ulahlar, Arnavutlar ve Türkler'i ayırt etmekte zorlanmaktadırlar. Ama yine de İspanyollar'ın işi çok daha zordur. İspanya gibi hem kendi topraklarında müslüman bir medeniyet kurulan, hem de karşı sahillerdeki müslüman tehlikesine çok açık olan bir ülkede bütün

29 *a.g.e.*, s. 222.

bu kavramların karışması şaşılacak bir şey olmasa gerek. İspanya'nın Kıta Avrupası'ndan farkı aynı anda pek çok farklı müslüman etnik grubu birden tanıması, daha ziyade tanımak zorunda kalmasıdır: Osmanlılar, Mağribîler ve Moriskolar. Bunlar İspanyollar için farklı kesimlerdir ve dolayısıyla kendi içlerinde açık bir şekilde tanımlanmalıdırlar. Böylelikle artık din bu grupları tanımlayan bir öge olmaktan çıkar, iş etnisite ve siyasî mensubiyet kavramları devreye girer.

Bu devirde Avrupa, İslâm'ı Türkler aracılığıyla tanıdığı için “müslüman” ve “Türk” kavramlarını eşdeğer tutmuştur. Ten renkleri itibariyle Araplar'ın Türkler'den ayırt edilmesinde hiçbir zorluk olmamasına rağmen, XVI. yüzyıl insanının her “turbante” ve “cimitarra” taşıyan insanı “Türk” olarak adlandırdığı görülür. “Türk”ün “müslüman”la aynı anlamda kullanılmasının en bâriz örneği neredeyse her Batı dilinde bulunan “Türk olmak” ifadesidir. Bu, anlaşıldığı üzere etnik ya da antropolojik bir açılımı olmayan, sadece dinî çağrışımı olan bir deyimdir. Türk olmak, müslüman olmak yani İslâm dinini seçmek demektir.

Dinî ve etnik orijin olarak Türklük bir yana, bir de “meslek olarak Türklük” vardır ki, bu da özellikle Cezayir gibi korsanlığın bir meslekten ziyade yaşam stili haline geldiği yerlerde sıkça kullanılan bir terimdir. Cervantes'le aynı dönemde Cezayir'de esir olarak bulunan ve Diego de Haedo adını kullanarak yazan Portekizli din adamı Antonio de Sosa bu şehir halkının yarısından fazlasının “Türklüğü meslek edindiğini” iddia eder. “Turco de profesión” (mesleği Türk) olarak tabir edilen bu kişiler çıkarları gereği Müslümanlığı tercih etmiş olan kişiler, yani “dönmeler”dir. Dinî arayış neticesinde değil, sosyal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda İslâm'ı seçen bu kişiler için “mühtedi” sözcüğünü kullanmak doğru olmayacaktır. Sosa, bunları şöyle tanımlar: “Türklüğü meslek edinenler, hıristiyan kanı taşıyıp, hıristiyan ana babaların çocuğu olan, kendi hür iradeleriyle Türk olan kişilerdir.” Bu arada ilginç bir detay verir: “Sadece bu Türkler ve çocukları Cezayirli bütün diğer Türk, Mağribli ve yahudilerden daha çoktur.” Gerçekten de İspanyol altın çağının eserleri, daha rahat bir yaşam sürmek için siyasî, dinî ve sosyal iktidarın dinine geçen ya da en azından öyle görünen edebî kahramanlarla doludur.

Diego de Haedo, sayısız milletten esirin geldiği Cezayir’de bulunduğu süre içinde bunları birbirinden ayırmayı öğrenmiş, kendi gözlemleri sonucu edindiği bilgileri *Topografia de Argel* adlı eserinde toplamıştır. Haedo, büyük bir ihtimalle gözlemlerinin yanı sıra bu kolektif esaret hayatında duyduklarını, tanıma şansı elde ettiği Türkler konusunda fikirlerine ekleyerek şöyle bir sonuca varmıştır:

... Türkiye, Asya krallıklarının bulunduğu Anadolu ve Türk’ün Avrupa’da topraklarının bulunduğu Rumeli (Romania) olmak üzere ikiye bölünür. Buraya, aralarından durum ve renk olarak birbirinden ayrılan Türkler gelir. Rumelililer çakal ve soysuz olsalar da daha canlı ve uzman, daha beyaz ve orantılı bedenleri olan insanlardır; Anadolu lular ise aksine daha kaba ve esmer, daha basit şartlarda yaşayan, vücut ölçüleri yerinde ve bedenleri orantılı olmayan insanlardır.³⁰

Düşmanın sosyal ve kültürel bakımdan daha aşağı olarak tasvir edilmesi bir klişedir. Yazarların üzerlerine İslâm’ı ve Türkler’i karalayacak bir misyon almaları da bunun bir uzantısıydı. XVI. yüzyılda İspanya’da Araplar, şehir kurmaktan âciz göçebeler olarak algılanıyor, şehir ve kalıcı devlet kurmaktan uzak bir toplum olarak nitelendiriliyordu.

Devrin vak’anüvislerine göre Türk başka sıfatlara ihtiyaç duyulmadan kendini ortaya koyan bir düşmandır. Lâkin, yine de ona sayısız sıfat atfetmekten geri kalınmayacaktır.

Türkler’in saldırgan savaşçılar olarak portrelendirilmesi Avrupa’nın lanse ettiği İslâm-Türk-savaş üçgeninin oluşturulmasında temel taşı olmuştur. Türk imgesi tamamen pejoratif kavramlardan ibarettir. “Vahşi Türk milleti” belki de bu devir kaynaklarında en çok tekrarlanan tamlamadır. Vicente Roca Türkler’in kim olduklarının ve nereden geldiklerinin bilinmediğini, sadece vahşi eylemleriyle tanıdıklarını yazar.³¹ Türkler kötülük ve şiddet, özellikle de hırsızlıkla özdeşleştirilmişlerdir.

30 Diego de Haedo, *Topografía e historia de Argel*, Madrid 1927, s. 52.

31 *a.g.e.*, s. 71.

Türk imgesi bakımından 1482 yılı bir dönüm noktasıdır. Devrin en meşhur şövalye romanslarından olan *Tirant Lo Blanc*'taki Türkler dinle-riyle değil, Bizanslılar'a karşı askerî saldırganlıklarıyla ön plana çıkmış-lardır. Türkler artık dinî, ahlâkî ve psikolojik özellikleriyle yarımada'nın ilgi alanı içine girmiştir. Şu alıntı Türk'ün vahşi hayatın içinden gelen bir savaşı olarak lanse edilmesine güzel bir örnek teşkil eder:

Hama şehrinden getirdiklerimizi yerken atlı bir Türk belirdi. Atından inmeden ona elimle uzattığım yemeği yedi. Ben de onun yapılı bedenine ve o savaşa uygun yapısına, zarafetine baktım bu arada. Bir mızrak, ci-mitarra, arkebüz, yay, oklar ve içinde sekiz adet çakı olan bir sopa, han-çer ve çekiç taşıyordu. Bana kalırsa on tane düşmanla başa çıkar, hatta onları öldürebilirdi bile.³²

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1532 Alaman seferiyle aynı yıl içinde yazı-lan *Libro llamado Antialcoran*'da (Kur'an Karşıtı Adlı Kitap) adlı eserde ise Türk'ün bir barbar olarak tablosu başka bir şekilde sunulur:

Eğer Türkler'e bakacak olursanız bunları beter bir halde görürsünüz: İnanç yoksunu, kanunsuz, kibirli, barbar, şehvetli, vahşi, hırsız, katil, gaddar ve kötü niyetli; sanattan ve doğru dürüst bir hayat düzeninden yoksun, tanrı korkusu olmayan, kanunsuz, edebiyattan ve bilimden yok-sun insanlardır. Kan ve savaş dostudurlar.³³

İspanyol altın çağının en önemli eserlerinden birine imza atan, İspanyolca sözlüklerin belki de en önemlisini yazan Sebastian de Covarrubias'ın Türk tanımını hem onun gibi bir ilim ve din adamının

32 *El viaje de Jerusalem que hizo Francisco Guerrero, racionero, y maestro de capilla de la santa iglesia de Sevilla. Dirigido al Ilustrimo y Reverendísimo señor don Rodrigo de Castro, Cardenal y Arzobispo de la santa iglesia de Sevilla. Impreso con licencia en Valencia, en casa de los herederos de Joan Navarro. Año 1593.*

33 Bernardo Pérez de Chichón, *Libro llamado Antialcoran, que quiere decir contra el Alcoran de Mahoma, repartido en veynte y seis sermones...*, Valencia 1532, folyo 170r. Bunes Ibarra, *La imagen de los musulmanes*, s. 80.

görüşlerini yansıtmaması, hem de Türkler'in sözlük terimleriyle nasıl ölüm-süzleştiğini görmek açısından ilginçtir:

Bu millet -dünyanın büyük bir kısmına hükmettiği için- gereğinden fazla bir şekilde meşhur oldu. Bunlar alt tabakadan insanlardır ve kötü alışkanlıkları vardır; çalıp çırparak ve başkalarına kötü davranarak yaşarlar.³⁴

Türk gerçekten de sistematik olarak şiddet, vahşet, kötülük, zalimlik ve hırsızlıkla özdeşleştirilmiştir. Floransalı Landucci, 1502 yılında Cesare Borgia'nın birlikleri için "Türkler gibi davranıyorlar, köyleri yakıp ateşe veriyorlar, kadınları ve kızları alıp götürüyorlar" demiştir. Aynı şekilde VIII. Henry'nin sarayındaki bir Alman büyükelçi bütün Latin güçlerinin Venedikliler'e karşı birlik olması gerektiğini belirtirken Venedikliler'i "alçaklar" olarak tanımlıyor ve "Türkler'den de beter" olduklarını söylüyordu.³⁵ Türkler'in güvenilmez insanlar oldukları ise okuru usandıracak kadar çok tekrarlanan bir nitelemedir. Juan de Torres'e göre onlar "Kimseye verdikleri sözü tutmazlar." *El nuevo don Juan* (Yeni Don Juan) adlı komedisinde Adelardo López de Ayala, kahramanı Gil'in ağzından şu sözleri söyler:

Bu beni küçük düşürmekten başka bir şey değil,
bana güvenmemesi bir hakaret!
Ben Türk müyüm ki?³⁶

Özellikle İnebahtı için yazılan şiirlerde, kafiyeye önem veren şairler için yeni bir malzeme çıkmıştır: turco-assassino-cane-eretico (Türk, katil, köpek, din sapkını).³⁷

34 Sebastián de Covarrubias, *Tesoro de la lengua Castellana o Española*, Barcelona 1943, s. 982.

35 Schwoebel, *The Shadow of the Crescent*, s. 213.

36 Adelardo López de Ayala, *El nuevo don Juan*, cervantesvirtual.es.

37 Paolo Preto, *Venezia e i turchi*, Firenze 1975, s. 118.

Kibir ve zulüm ise zaten alışlageldik öğelerdir. Bunun yanı sıra Türkler'in ta en başından beri zayıflık, korku ve korkaklıktan faydalanarak yayıldıkları iddiaları ile fırsatçı olarak gösterilmeleri söz konusudur. Nefret ve hakir görmeyle birlikte gelen bütün kötücül duygular, korkunç bir Türk profili çıkarılmasını körükler. Zorba ve despot olarak sahneye çıkarılan Türkler için 1597'de basılan İngilizce bir metinde şöyle denir: "Adlarının korkusundan şimdi neredeyse zayıf ve geriye sadece parçaları kalmış krallıklar ve devletler ile Batı'nın hükümdarları tir tir titriyor ve (onların) muzaffer güçlerinin korkusuyla sallanıyorlar".³⁸

Avrupa'nın Türkler'i karşısında bulduğu bu zamanda Türkler için kullanılan sıfatlar daha da sertleşmeye başlamış, "köpek", sadece halk dilinde değil, aynı zamanda diplomatik postalarda kullanılan bir terim haline gelmiştir. Bu aşağılayıcı sıfatın "El Gran Turco" ya da "El turco" terimiyle dönüşümlü olarak kullanılması V. Carlos imparatorluğu posta dilinin en gündelik gerçeği oluverir. İspanyollar "perro", İtalyanlar "cane", Almanlar "kahrolası köpekler", "kan köpeği", "kana susamış köpek", "Türk köpeği" diyerek Türk'ün Avrupa'daki yeni adını meşrulaştırıyorlardı. Kastilya amirali, Fadrique Enríquez Carlos'a yazdığı bir mektupta, "Tanrı o köpeğin mahvedilmesi için zât-ı âlilerinizden yardımlarını esirgemesin" diyordu.³⁹ XVI. yüzyıl Alman yazarı Buchmann ise bir dörtlülle saldırıyordu Türk'e:

Ey Alman kahramanları,
Görebiliyor musunuz bu sefaleti?
Koşun, koşun, kılıcı alın
Kesin şu kan köpeğini.⁴⁰

38 Daniel J. Vitkus, "Early Modern Orientalism: Representations of Islam in Sixteenth-and Seventeenth-Century Europe", *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other* (ed. Michael Frassetto - David R. Blanks), New York 1999, s. 211.

39 B.N.M. (Biblioteca Nacional de Madrid), El yazması 1778, fol. 98V, Kastilya Amirali Fadrique Enríquez'den Carlos'a (Medina del Campo'dan, 25 Nisan 1532'de gönderilmiş olan mektup).

40 Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700*, Liverpool 1954, s. 136.

Hıristiyanlık dünyasında, müslüman dünyada olduğu gibi “öteki” için hayvan benzetmeleri kullanma geleneği özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda doruğa ulaşmıştır. Pek tabii bunlar hiç de dostane benzetmeler değildir. Diego de Haedo, Cezayir’i tasvir ederken “kurt ve köpek ulumalarından” bahseder. Fray Pedro de Alcalá, 1570 Granada savaşında ve daha sonra 1609’daki ayaklanmada müslümanlardan “ehlileştirilmemiş hayvanlar” diye söz eder. Sonraları “Morisko” ehlileştirilmiş bir hayvan olarak anılacaktır. Cervantes, Moriskolar’ı, İspanya’nın karnında annesinin bedenini ısırarak bir yılanı benzetir. *Don Quijote*’un unutulmaz yazarı ayrıca köpekleri en alt kategoriye koyar ve Moriskolar’ın toplumun en alt tabakasını oluşturduğuna değinir. Müslüman karşıtı edebiyatı inceleyen Albert Mas ve Miguel Herrero “köpek” ve “pis köpek” sıfatının pek çok defa geçtiğini söylerler. Moriskolar ayrıca tavşan, arı ve fareye benzetilirler.⁴¹

Barbaros’un yaban domuzuna benzetilmesinde ise biraz saygı unsuru söz konusudur. “Büyük Türk” ayıya, Barbaros yaban domuzuna, buna karşılık V. Carlos aslana benzetilir. Bunun Türkler’in İskit ülkesinden, yani “ayılardan ülkesinden” geldiğinin iddia edilmesiyle bağlantılı olduğu düşünülebilir. Müslüman kültüründe olduğu gibi cesaretin kedigillerle özdeşleştirilmesi İspanyol edebiyatında da mevcuttur. İnebahtı’nın en parlak figürü olarak hıristiyan dünyasında el üstünde tutulacak olan Don Juan de Austria elbette aslanla özdeşleştirilecekti. Söz gelimi III. Felipe düşmanları için bir aslan, kendi halkı için bir kuzudur. Carlos’un zaferlerinin anlatıldığı *Carolea*’nın ilk bölümünde Hieronimo Sempere Carlos’un askerlerini akreplere ve istakozlara benzetir. 1609 yılında Cristobal de Virues ise “Osmanlı timsahı öldü” demektedir.

Hayvan benzetmelerinin en yumuşağı Kardinal Silíceo’ya aittir. Kardinal, İspanya ve Fransa arasındaki gerginliği ve savaşı fırsat bilen Türk’ü, saldırmaya hazır bir kırlangıca benzetir. Kendisine göre, kırlangıç atağa geçmeden, hıristiyan ülkelerin şahin ve doğanlara dönüşüp kırlangıcı yok etmeleri gerekmektedir.⁴²

41 José María Perceval, “Animalitos del Señor: Aproximación a una teoría de las animalizaciones propias y del otro, sea enemigo o siervo, en la España imperial (1550-1650)”, *Áreas*, no 14 (1992), s. 173-184.

42 Kardinal Silíceo’nun V. Carlos’a mektubu (Cigales’ten, 4 Şubat 1544), bk. Juan: Sánchez Montes, *Franceses, Protestantes, Turcos, Los Españoles ante la política internacional de Carlos V*, Granada 1995, s. 57.

Hz. Muhammed

Bologna'da XIII. yüzyılın ikinci yarısında San Petronio Bazilikası'nın kubbesini süsleyen "Mahomato nell'inferno medievale" (Ortaçağ cehenneminde Muhammed) adlı bir fresk, Ortaçağ insanının İslâm'a ve peygamberi Hz. Muhammed'e karşı duyduğu nefretin en şiddetli ve aşırı tasviridir. Görüntü gerçekten tüyler ürperticidir ve Tanrı'nın evi olan bir şapelin kubbesinde bulunması bu çağda dinî otoritelerin bu nefreti meşrulaştırmakta bir sakınca görmediğini düşündürür. Hz. Muhammed, resmin göbeğine oturtulmuş siyah tüylü, boynuzlu devâsâ bir şeytan olarak tasvir edilmiştir. Etrafında çok daha küçük boyutlarda resmedilmiş çok sayıda çırılçıplak kadın dört bir yana koşuşturmaktadır. Resmin en çarpıcı yanı, Hz. Muhammed'in aynı zamanda insan yiyen bir yaratık, bir yamyam olarak gösterilmeye çalışılmış olmasıdır. Bu çıplak kadınlardan biri ağzından içeri girmekte, diğeri ise altından çıkmaktadır. Müslümanlar, Hıristiyanlığın peygamberi Hz. İsa'ya büyük bir saygı gösterirken, hıristiyanları bu Hz. Muhammed düşmanlığına sürükleyen yıkıcı his ne olabilir? Hz. Muhammed'in klasik şeytan betimlemelerinden çok daha vahşi, estetik yoksunu ve bayağı bir şekilde tasvir edilmesinin arkasında yatan bu saldırgan tutum neyin meyvesidir?

Hıristiyanlık âleminin en başından beri İslâm'ın peygamberine karşı takındığı bu agresif tavrın en önemli uzantısı Hz. Muhammed'in "sahte peygamber" (pseudopropheta) olduğunun iddia edilmesidir. Bunun sebebini anlayabilmek için skolastik bir dünyada, dinin ezici baskısıyla kendisine verilenle yetinen, daha doğrusu yetinmek zorunda kalan bir Ortaçağ insanı düşünelim. Kutsal kitabında, kendi peygamberinden sonra adı Muhammed olan bir peygamberin geleceğinden bahsedilmeyen bir Ortaçağ insanı... Her şeyin keskin ve kalıplaşmış olduğu bir devirde, Charles Dickens'ın "köşegen" olarak tanımlayacağı bir düşünce sistemi içinde devinen bir ümmetin kendisine kutsal kitabı yoluyla verilen bilgilerin dışında bir veriyi kabullenmesinin söz konusu bile olamayacağını kestirmek zor olmamalıdır. Bu insanların Hz. Muhammed'i neden sahte peygamber olarak gördükleri, içinde buldukları sistem incelendiğinde anlaşılabilir.

Bu inancın Yeniçağ'a da taşındığı, hatta bu çağda daha etkin olduğu görülmektedir. Nitekim bu yol ayrımında iki tip insan çıkar karşımıza. Birincisi gerçekten Hz. Muhammed'in sahte peygamber olduğuna inanan, ikincisi bu inancı Müslümanlığın yayılmasını engellemek için bir antipropaganda olarak kullanan tiptir. İslâm'ın Türkler'le birlikte anılmaya başlanması ve Türkler'in Avrupa'nın içlerine doğru hızla ilerlemesi bu antipropagandanın etkin bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. İslâm'ı hem düşünce, hem de askerî boyutuyla büyük bir tehdit olarak algılayan Avrupa için dinin kendisinin ve dolayısıyla peygamberinin sahte olarak gösterilmeye çalışılması aynı zamanda hıristiyanların bu yeni dine geçmesinden duyulan korkunun bir göstergesidir. Bu bağlamda kimin Hz. Muhammed'in sahte peygamber olduğuna inandığını, kimin bunu sadece Hıristiyanlığın bütünlüğü ve çıkarları için bir koz olarak kullandığını ayırt etmek hayli güçtür.

İslâm'ın yayılmasını engellemeye yönelik bu hareketin başını sadece din adamları değil, düşünür ve yazarlar da çeker. Daha sonra sunulacak metinlerden anlaşılacağı üzere Avrupa XVI. yüzyılda İslâm'ı derinlemesine inceleyen filozof ve din adamlarından yoksundur. Bu karalama propagandasının bir uzantısı olarak, İspanyollar Hz. Muhammed'in hiçbir zaman putperest halkı doğru yola getirip bir din kurmayı amaçlamadığını iddia ederler. Bu metinlere göre onun amacı cemaatin lideri olmak ve hükümdar unvanı almaktır. Yine aynı şekilde, vahiyler bazı yazarlara göre Hz. Muhammed'in kişisel kanaatleri, diğerlerine göre, özel kâtibine yazdırılan şeytanın tavsiyeleridir.⁴³ Hemen hemen bütün yazarların amacı müslümanların inandıkları dinin tamamen yanlış olduğunu ispatlamaktır. Kur'an "sahte, yalancı ve kusurlu" olarak gösterilir. İspanyol vak'ânüvisleri arasında gelenekselleşen "kâfir" imgelemi, Salazar'ın 1570'te yayımlanan *Hispania Victrix*'inde çarpıcı bir şekilde sergilenir. Kitabın ilk bölümünün ilk satırı şöyledir:

Kâfir Türkler'in ve Mağribiler'in hıristiyanlara yaptıkları ve yapacakları düşmanlık artıp duruyor, çünkü biz onların sahte, yalancı ve

43 Bunes Ibarra, *La imagen de los musulmanes*, s. 205.

iffetsiz Kur'an'ına alâka göstermiyoruz ve o kahrolası peygamberleri Muhammed'e küfrediyoruz.⁴⁴

Hız. Muhammed karşıtı propaganda çoğu zaman “okumuş” kişiler tarafından oluşturuluyordu. Söz gelimi İngiltere'nin ilk gerçek Arap dili uzmanı olan William Bedwell'in 1615'te yayımladığı kitabın adı bile Batı'nın İslâm'a karşı nasıl bir tavır takındığını göstermeye yetiyordu: Muhammed'in Sahtekârlıkları: Yani, kâfir ve insan ayartan Muhammed'in çeşitli sahtekârlıkları, yalanları, korkunç ve dinsizce davranışları: Kanunun yetersizliğinin Kur'an'dan alıntılarla gösterilmesi.⁴⁵

Avrupa'nın Doğu'daki etnik grupları doğru bir şekilde birbirinden ayıramamasının bir sonucu olarak Hız. Muhammed'in saptırılmış bir portresi geliyordu gündeme. Bir idol olarak değil de, bir dönme ya da sahtekâr olarak gösteriliyordu. Beraberinde getirdiği din ise bir din sapkınlığı, yalan ve şiddetle yayılmaya çalışılan bir dindi. İslâm'la ilgili yorumların yapıldığı geç Ortaçağ ve erken Yeniçağ metinlerinde Hız. Muhammed papa olma hevesiyle yanıp tutuşan bir Roma Katolik kardinali olarak da gösterilmiştir.⁴⁶ Hatta Suriyeli din sapkını bir keşişten hıristiyan ve yahudi doktrininin parçalarını bir araya getirmeyi öğrenen fakir bir deve çobanı olduğu iddia edilir. Bu metinlerde, Hız. Muhammed'in Arap halkını sahte mucizelerle ve kara büyüyle kandırıp, Tanrı tarafından seçilen bir peygamber olduğuna inandırdığı anlatılır.

Avrupa'da İslâm alanında ciddi çalışmaların son bulmasıyla gayri ciddi çalışmalar gündeme geldi. Meselâ William Langland, *Piers the Plowman* adlı eserinde Hız. Muhammed'in eskiden bir hıristiyan, hatta papa olmak isteyen bir “saray kardinali” olduğunu söylüyordu. Langland oysa onun bir döneke olduğunu, Roma toplumunda ona yer olmadığını yazar ve bu yüzden Suriye'ye gittiğini anlatır. Orada kendisine inanan insanların çıktığını iddia eder. Burada, Hız. Muhammed Levant'ta sahte inancını kuran eski bir hıristiyan olarak tanıtılır.⁴⁷

44 *a.g.e.*, s. 214.

45 Vitkus, “Early Modern Orientalism”, s. 217.

46 *a.g.e.*, s. 217.

47 Kenneth M. Setton, *Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom*, Philadelphia 1992, s. 14.

Batılılar İslâm'ı olduğu gibi, peygamberini de tanımayı reddettiler. Ortaçağ'da Haçlı seferlerine katılan hıristiyanların evlerine götürdükleri anılar, masallar hıristiyanların kalplerinde İslâm'a karşı gittikçe büyüyen bir nefretin yeşermesine sebep oldu. Batı'da Hz. Muhammed'e dair garip efsaneler türemeye başladı. Vaaz veren papazlar yarım yamalak bilgileri bir antipropaganda oluşturmak için kullanmakta bir sakınca görmediler. Bunu takip eden yüzyıllarda durum daha değişik olmadı. Lanse edilen peygamber tanımı gerçekten o dönem insanı göz önüne alındığında hayli tedirginlik vericiydi. İslâm'ın peygamberi “Şeytanî canavar ve kahrolası ruh Muhammed” olarak tanımlanırken saldırgan tavır devam ediyordu: “Sadece bizim gerçek dinimizi değil bizim ve bütün Hıristiyanlık âleminin yegâne kurtarıcısı İsa'nın adını ve hâtırasını da söküp atmak için zorbalık edip zulüm yapan, üzerine yemin ettiğimiz en ölümcül düşmanlarımız Türkler, kâfirler ve zalimlerdir.”⁴⁸

Hıristiyanlar için Hz. Muhammed'in kötü sonuna dair anlatılar uyduruldu. Bu hikâyelere göre Hz. Muhammed bir gün sarhoşken bir “swine” ordusu tarafından parçalanmıştı. Böylece hem şarap içmeyi hem de domuz eti yemeyi yasaklayan bir dinin peygamberinin sonu metaforik olarak gösterilmiş oluyordu.⁴⁹ Alan of Lille, *Contra paganos* (Paganlara Karşı) adlı eserinde şunları söylüyordu:

Canavarca hayat, daha canavarca olan bu tarikat ve hepsinden canavarca olan Muhammed'in ölümü biyografisinde açıkça belirtilmektedir. İlhamını kötücül bir ruhtan alan Muhammed bedensel zevklerle eş anlamlı olan, şehevî insanların zevklerine uzak olmayan iğrenç bir tarikat icat etti. Bu yüzden, bu tarikat pek çok şehevî insanı baştan çıkardı, bu insanlar çeşitli hatalardan ibaret bir uçurumdan aşağı atıldı, sefil bir şekilde mahvoldular ve mahvolmaya da devam ediyorlar. Bu insanlara halk dilinde pagan (putperest, kâfir) ya da Saraken denir.⁵⁰

48 Vitkus, “Early Modern Orientalism”, s. 210.

49 Setton, *Western Hostility to Islam*, s. 1.

50 *a.g.e.*, s. 166.

Batı Hz. Muhammed'in bir asker, bir komutan olarak kişiliğini sapırtacak, dinini ikna değil, sadece savaş yoluyla yaymaya çalışan bir figür olarak gözler önüne sermeye çalışacak ve söz konusu bir din peygamberi olduğu zaman savaş ve dinin aynı potada eriyemeyeceğini hararetli bir şekilde savunacaktı. Kendisine tokat atıldığında diğer yanağını çeviren Hz. İsa'nın yanına koyularak, rahatsız edici bir tezat sunulmaya çalışılacaktı. İslâm'da bir din adamı sınıfının olmayışı Postello tarafından şu şekilde açıklanıyordu: "Muhammed dinin kutsal bakanlar tarafından değil, silâhlar tarafından idare edilmesini istedi."⁵¹ Yine aynı şekilde "Mahumetes se missum ait non Cum miraculis sed Cum armis" dogması, yani Hz. Muhammed'in Hz. İsa gibi mucizelerle değil savaşlarla görevini yerine getirdiği düşüncesi yayılıyordu.

Bir XVIII. yüzyıl yazarı, Osmanlı İmparatorluğu'nu her zaman saldırıya hazır bir orduya benzetir. Melanchton da aynı değerlendirmede bulunur, ancak bunu, hiç uygun olmadığı halde Hz. Muhammed'in devrinde yaşayan Araplar için söyler.⁵² Melanchton, Hz. Muhammed'in dinini yayarken öncelikle askerler tarafından kabul edilmesini önemsemediğini ve bu amaçla bireysel alışkanlıklara ilişkin hoşgörüyü kurnazlıkla genişleterek toplumsal dayanışmayı desteklediğini, askerler arasındaki birlikteliği ön planda tutup bunun saygınlığını arttırdığını savunur ve ekler: "Getirdiği düzenlemeleri din kisvesi altında vermek amacıyla Muhammed bunlara birtakım seremoniler de ekledi, ancak asker sınıfı bu tip yükümlülüklerle karşı pek fazla tahammül göstermediklerinden bunların sayısı azdı."⁵³

Edebiyatta da savaş aletlerinin Hz. Muhammed'le bir arada anılması hem Ortaçağ'da, hem Yeniçağ'da gözlenen bir klişedir. Cervantes, *Los Baños de Argel* (Cezayir Zindanları) adlı eserinde, kilise kayyumuna, "Gücünü reddettiğim bu ok Muhammed'in" dedirtir ve konuşmasını şöyle bitirtir: "Muhammed'in böğrümü delen sert mızrağı."⁵⁴ İmgesel olarak

51 Malvezzi, *L'islamismo e la cultura europea*, s. 219.

52 *a.g.e.*, s. 218.

53 *a.g.e.*, s. 218.

54 Cervantes, *Los Baños de Argel*, 3. bölüm.

bir peygamberin silâhlarla birlikte betimlenmesi hıristiyan dünyasına ters bir uygulamadır.

Dante Alighieri de Hz. Muhammed'in ruhunu cehennemde portreler.⁵⁵ *İlahi Komedya*'sının "Cehennem" bölümünde, XXVIII. kantoda Hz. Muhammed'i bölücülükle suçlar:

Burada gördüğün öteki kişiler
yeryüzünde bölücülük, bozgunculuk tohumu ektiler
bu sebeple ikiye bölündüler.⁵⁶

İslâm'ın ve Hz. Muhammed'in Protestan dünyasında yeniden incelenmeye başlamasıyla Erasmus, Carione ve Melanchton'un konuya dair fikirleri ön plana çıkmaya başladı. Erasmus'un Türkler, İslâm ve Hz. Muhammed konusundaki bilgi dağarcığına değinmiştik. Bu yeniden keşif furçasıyla birlikte İslâm peygamberi İncil'den bölümlerle lekelenmeye çalışıldı. Reformcular Hz. Muhammed'i Danyal peygamberin betimlediği canavarın boynuzuyla açıklamaya çalıştılar. Carione şunu iddia etti: "Danyal Roma İmparatorluğu'na ait olan (onu temsil eden) bu korkunç canavarın içinden bir boynuz çıktığını söyler... Bu boynuz Muhammed'dir, gözler ve Tanrı'ya edilen küfür ise Kur'an ve onun doktrinidir."⁵⁷ Melanchton ise Carione'nin *Cronaca* adlı eserinin yorumlarken şu ilginç ifadeleri kullanır: "Muhammed'in doktrininin sahte olduğunu bize ilk haber veren Danyal'dı. Bunu, imparatorluğu yıkıldıktan sonra çok güçlü bir şekilde ortaya çıkan boynuzu bize tasvir ederek yaptı."

Boynuz meselesi o denli büyümüştür ki, artık bütün reformcuları içine alan bir tartışma konusu haline gelmiştir. Luther'in tartışmaya katılmaması düşünülemezdi. Şu görüşleri dile getirdi:

55 Gloria Allaire, "Portayal of Muslims in Andrea da Barberino's Guerrino il Meschino", *Medieval Christian Perceptions of Islam* (ed. John Victor Tolan), New York-London 1996, s. 251.

56 Dante Alighieri, *İlahi Komedya: Cehennem* (çev. Rekin Teksoy), İstanbul 1998, s. 273.

57 Malvezzi, *L'islamismo e la cultura europea*, s. 230.

Roma İmparatorluğu on adet boynuz figürüyle on krallığı temsil eder, bunların adları; Suriye, Mısır, Asya, Yunanistan, Afrika, İspanya, Galya (Fransa), İtalya, Almanya, Anglia'dır (İngiltere). Bu boynuzlardan üçünü sökü� çıkararak küçük boynuz ise Muhammed ve şu anda Mısır, Asya ve Yunanistan'ı elinde bulunduran Türkler'dir. Üstelik bu küçük boynuzun kutsal şeylere saldıracağı ve İsa'ya küfredeceğini söylüyor. Bunu zaten şimdi gözlerimizle görüp anlıyoruz. Türkler hıristiyanlara karşı büyük zafer kazandırdıkları ve İsa'ya küfrettikleri için Muhammed'lerini her şeyin üzerine taşıdılar.

Malvezzi, Danyal, bu boynuzla ilgili ayrıntıya girmeden "büyük şeyler" (os loquens ingentia) vaat ettiğini söylemekle yetinirken, Luther'in küçük boynuzun "İsa'ya küfrettiğini" söylemesinin ilginç olduğunu belirtir.⁵⁸ Luther'in İslâm konusundaki yorumlarına ve bu yorumların dönüm noktalarına daha önce değinmiştik. Osmanlı'nın Viyana kapılarına dayanmaları Luther'e de görüşlerini yeniden ele alma ihtiyacı hissettirmişti.

Konu gittikçe uzar ve artık reformcuların çemberini de aşar. XVII. yüzyılın sonunda, Coimbra Üniversitesi'nde kutsal teoloji profesörü olarak görev yapan Peder Ettore Pinto, Luther ve Melanchton'un boynuzla ilgili görüşlerini şu ifadelerle tamamen onaylamıştır:

Danyal'ın boynuzla ilgili bütün söyledikleri, kilise yazarlarınca yapılan yorum gerçek ve açık olduğundan, deccâl (anticristo) tanımıyla örtüşmektedir. Bunun yanı sıra bütün bu hususların bazılarının "Mafamet" dediği "Machumet" ismine de uyarlanabileceğini düşünüyorum.

Konunun farklı açılımlarla zenginleşmesi ve tartışmanın büyümesiyle reformcular kendi yarattıkları imgenin kurbanı olurlar. Çeperi genişleyen tartışmanın ardından Jacopo Maronessa, *Martin Luther'in Modeli* adlı eserinde, San Giovanni'nin on boynuzlu mahşerî yaratığının kafalarından birinin Luther'e, diğerinin ise Muhammed'e ait olduğunu

58 Malvezzi, *a.g.e.*, s. 231.

söyleyerek konuya başka bir boyut kazandırır. İddiası şudur: “Beşinci baş, inananlarıyla birlikte Luther olmalı... altıncı ve sonuncu baş ise tüm cemaatiyle birlikte Muhammed.”⁵⁹

Bütün bu boynuz imgesi sorunsalının beraberinde getirdiği yorumlar şüphesiz Bologna’daki şapelin kubbesini süsleyen şeytan tasviriyle bir noktada birleşmektedir. İddia her ne kadar bir XVI. yüzyıl ürünü olsa da, Ortaçağ’da da benzer imgelerin kutsal kitap destekli olarak ölümsüzleştirilmeye çalışılmış olabileceğini gösterir. Nitekim Batı’da Hz. Muhammed sadece yalancı kâhinlerden biri değil, anti-christ, hatta Apokalips’in ikinci canavarı olarak sunuluyordu.

Arap dili ve edebiyatına hâkim olup, Kur’an’ı çok iyi bilen Postello bazı yanılısamalara düşse de bir şekilde İslâm’ı ve Hz. Muhammed’i Protestanlar önünde savunmuştur. Postello örneği, her türlü aşırı seremoniyi gereksiz bulan Protestanlığı İslâm’la karşılaştırması ve Hz. Muhammed’i bir mukayese parametresi olarak vermesi açısından Avrupa’da İslâm’ın macerası düşünüldüğünde hayli ilginçtir:

Muhammed, İsa’nın çarmıha gerildiğini inkâr etse ve dinî törenlerin onun bu şekilde vahşice öldürülmesini hatırlamak amacıyla yapıldığını söylese de dinî törenleri kaldırmamış, Allah adına yapmıştır. Ayrıca bu şekilde inancın güçlendiğini ve buna katılanların iyi davranışlara yöneldiğini, katılmayanların ise kötülük yaptıktan sonra dinden uzaklaştığını ve lânetlendiğini söyler.

Postello, aslında çok yakından tanıdığı İslâm’ı, kendi düşüncelerini desteklemek için saptırmakta bir sakınca görmemiş ve fantastik bir şekilde süslediği düşüncelerini nakletmeye şöyle devam etmiştir: “Kur’an’ın dördüncü bölümünde yer alan bu ifadelerin, hatırlanmaları için camilerde Paskalya günü okunması âdettendir, bizim Protestanlar ise yüce İsa’nın bedeninin bulunduğu kiliselere gitmenin bir putperestlik ve dinsizlik olduğunu söylemeye utanmıyorlar.” Postello’nun son cümlesi bütün bu İslâm motiflerini hangi amaçla kullandığını açıkça gösterir:

59 *a.g.e.*, s. 231.

“Kısacası yüce dinî törenleri öven Muhammed, vaftiz suyuyla yıkanmış o hıristiyanlardan daha kutsaldır.”⁶⁰

Hernán Lopez de Yanguas'ın *Farsa Turquesana* adlı eseri Hıristiyanlık âlemi karşısında Türk ve müslüman imgelerinin birleşmesine güzel bir örnek teşkil etmesinin yanı sıra, Hz. Muhammed'in nâhoş betimlemelerini yeniden gündeme getirmesi açısından da ilgi alanımıza girer. I. Viyana Savaşı sonrasında kaleme alındığı sanılan eser V. Carlos karşısında Süleyman'ı, hıristiyanlar karşısında Türkler'i, yani müslümanları hicvetmeyi amaçlar.⁶¹ Kanûnî Sultan Süleyman'ın Viyana kapılarından dönmek zorunda kalmasıyla bulunmaz bir fırsat ele geçirilmiştir. Eser bir bakıma İmparator V. Carlos'un bir propagandası sayılır. Kanûnî'nin Papa VII. Clemente ile mektuplaşmasına aracı olan ulakların isimleri bile tamamen alegoriktir. Süleyman'ın ulağının adının Mahometo (Muhammed), papanınkinin ise “diligente” (basiretli) olması buna örnektir. V. sahnede Diligente'nin Hz. Muhammed'i tüccar olarak aşağılaması ve ahlâk dışı yaşam süren biri olarak göstermesi, eserin propaganda amacını ortaya koymaktadır. Eser, pek tabii V. Carlos'un Türkler karşısındaki zaferiyle sona erer. Türk'ün sarayının ve şehrinin karanlık, Roma'nın ise aydınlık bir yer olarak gösterilmesi bile bu alegorinin bir parçasıdır.⁶² Süleyman ve Mahometo bu eserde kötünün timsalidirler. Türk'ün, yani Süleyman'ın elinde kılıcıyla at üstünde tasvir edilmesi devrin klasik Türk tasvir geleneğinin bir devamıdır.

İslâm'ı, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Muhammed'i tanımayan, tanımak istemeyen Batı'nın müslümanların Hz. Muhammed algısını bilmesini beklemek biraz umutsuz bir bekleyiş olacaktır. Bu aslında hıristiyanların çok merak ettikleri bir nokta değildir. Ne de olsa onlar İslâm'ın yüzeysel, günlük hayata dair ayrıntılarıyla ilgilenmişler, İslâm felsefesinden hem uzak kalmışlar, hem de bunu istemişlerdir. Müslüman dünya açısından Hz. Muhammed'in neyi simgelediği onlar için bilinmeyen, hatta çoğu zaman yanlış yorumlarla çarpıtılan bir husustur. Çoğu Avrupalı

⁶⁰ a.g.e., s. 243.

⁶¹ Julio F. Fernández-Javier Espejo, *La Farsa Turquesana de Hernán López de Yanguas*, cervantesvirtual.es.

⁶² a.g.e.

müslümanların Hz. Muhammed'e bir tanrı gibi taptıklarına inanmaktaydı. Hz. Muhammed ve ümmeti arasındaki bu fizik ötesi bağı kısıtlı bir şekilde olsa da çözmeye ve anlamaya çalışanlar, bu devirde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında bulunan seyyahlardı.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a bir seyahat yapan M. Luigi Basosano da Zara, Papa III. Paolo'ya ithafen yazdığı ve 1545 yılında basılan *I costumi et i modi particolari de la vita de Turchi* (Türkler'in Âdetleri ve Yaşantılarının Özel Noktaları) adlı eserinde İslâm'la ilgili bildiği bölük pörçük şeyleri aktarmaya Hz. Muhammed'e dair duyduklarıyla başlar:

Her şeyden önce Türkler'in (herkesin sandığı gibi) Muhammed'e değil Allah'a inandıklarını, Muhammed'i Allah tarafından dünyayı düzeltmek için gönderilmiş, kutsal ruha sahip, hatta kendisi başı başına bir kutsal ruh olan, kutsal ruhu ziyadesiyle barındıran bir peygamber olarak kabul ettiklerini söylemek de yerinde olur. O da Allah'ın elçilerinden biri olduğundan ona Ruhululla yani Allah'ın nefesi, gerçek ruhu, kimi zaman da Rushulla (Resûlullah), yani Allah'ın elçisi derler. Allah'ın önce Musa aracılığıyla kanununu ilettiğini, daha sonra İsa peygamber, yani İsa aracılığıyla değiştirdiğini, son olarak da büyük peygamber Mehmed, yani Muhammed ile tamamen mükemmel hale getirdiğini söylüyorlar ki bunu onların inancıyla ilgili kısımda daha ayrıntılı olarak göreceğiz.⁶³

Basosano aynı eserinde “keşif ve hacılara” ayırdığı bölümde “deli” olarak tanımladığı dervişleri tasvir ettikten sonra, bunlardan bazılarıyla tanıştığını ve sohbet etme imkânı bulduğunu belirtir. Bunlardan biriyle yaptığı konuşmayı nakleder. Bu küçük ayrıntı yazarın bir kurgusu değilse, Osmanlı'nın başkentinde müslümanların diğer kitaplı dinleri ne şekilde algıladığının bir “mikro” örneği olabilir ve pek tabii bütünü yansıtmaz:

63 M. Luigi Bassano da Zara, *I costumi et i modi particolari de la vita de Turchi*, Roma: Antonis Blando Asolana, 1545, s. 11.

Ben bunlardan birini 1537 yılında tanıdım. Bana İstanbul şehrinin kutsal sapkınlıklarının birinden sonra şu sonucu çıkardığını anlattı: İsa peygamber, yani yüce İsa, tapılmayı Muhammed'den daha fazla hak ediyor. Bizim yüce İsa'mız bâkire Meryem'den doğdu, yani daha önce Tanrı'yla beraber cennette olduğu kesindi ve canlı olarak yine oraya gitti. Müsevîler'ce çarmıha gerilen İsa değil ona benzeyen bir Müsevîydi, Allah'ın isteğiyle Müsevîler o kişinin o olduğuna inandılar. İsa'nın kendisini bu insanlara öldürttüğüne, işkence ettirdiğine inandığımız için biz diğer hıristiyanlara deli dedi. Bunun yanı sıra İsa'nın insan bedeninde nasıl günah işleyebileceğini söyledi. Sonuçta Muhammed etten kemikten olduğu için günah içinde, gökyüzündeki İsa gibi yaşamıyor, ölmüş ve bedeni Mekke'de, ruhunun nerede olduğuyla ilgili bir bilgimiz yok. Hem bunlardan hem de diğer sebeplerden dolayı bizim yüce İsa'mıza onların Muhammed'inden daha fazla saygı duyulmalı. Bu güzel fikirleri birçok kişinin hoşuna gitse de birçok kişi bunları paşanın ve büyük Türk'ün kulağına fısıldadı. Büyük Türk söylenenleri hemen anladı ve o iyi yürekli adamdan başkalarına anlattıklarını kendisine de söylemesini istedi. Bunu yapmayınca da onu kırk müridiyle birlikte yakardı. 200'den fazla kişi öldü. Büyük Türk yine direndiklerini görünce kimsenin artık bu konudan bahsetmemesini, aksi takdirde mütat olduğu üzere başlarının vurulacağını, üstüne bir de yakılacaklarını söyledi. Bugüne kadar da bu fikirlerinde devam ettiler. Adamın mantıklı bir şekilde gösterdiği doktrinin sonu böyle oldu.⁶⁴

Viaje de Turquía'nın (Türkiye Seyahati) kurgu kahramanı Pedro, anonim yazarının pek çok metinden derleyip okurun ilgisini çekmek için üç kişilik bir konuşma halinde sunduğu eserde İspanyollar'a, Türkler'in dinlerine ve ibadetlerine dair ayrıntılar aktarırken Hz. Muhammed'e de değinir. Önce ağızdan ağıza, sonra da metinden metne dolaşan bu bilgiler, VIII. yüzyıldan beri müslümanlarla aynı yarımada'yı paylaşan İspanyol halkı için bile hâlâ ilginç bir "hikâye"nin parçası olmaya devam etmektedir.

Juan, Pedro'ya Hz. Muhammed'in mezarını sorar. O da, "Ölünce müritleri yeri çok derin kazarak, bir sandukaya yerleştirip gömmüşler.

64 a.g.e., s. 69.

Sonraları, baş ve ayak taraflarına mermerden ve yazılı birer taş dikmişler. Mezarı olarak ziyaret ettikleri budur. Üstü bir yeşil şalla örtülüdür. Bir zamanlar, Ermeniler, yarım fersah uzunluğunda bir lağım açarak bedenini çalmak istemişler; fakat yakayı ele verip idam edilmişler. Muhammed'in, bu da büyük mücizelerinden sayılır" yanıtını verir. Üçüncü kahraman Mata'nın bu konuya dair yorumu, XVI. yüzyılın sonunda otoritelerce iyice körüklenen müslüman nefretini, kendi ironik dilinden yansıtır: "Peygamberlerini aşırıyalardı, hikâye daha parlak olurdu."

Pedro'nun anlatısı İspanyol okur için hayli enteresan olmalıdır. Lâkin, Akdeniz'in öteki ucunda, boğalar ülkesinde halkın bu kurgu seyahati merakla okur, ya da can kulağıyla dinlerken hoşça vakit geçirmenin yanı sıra bütün bu bilgileri "apriori" doğru kabul ettiğini, daha kötüsü bu anlatıların ağızdan ağıza, kalemden kaleme aktarılırken ciddi metamorfozlara uğrayarak, fantastik öğelerle allanıp pullanıp ilk versiyonlarından çok uzaklaştığını unutmamak gerekir. Zaten hayal ürünü veriler içeren bu anlatıların, İspanyol halkının ve bu eseri okuyan diğer okurların hâfızasında yer edeceğini ve yanlış öğrenilmiş şeylerin doğrularıyla düzeltilmesinin zorluğunu da göz önünde bulunduralım. Şimdi Pedro'ya kulak verelim:

PEDRO - Bu sebepten, mezarınının altından ve üstünden, her yanını saran, bir demir parmaklık geçirmişler. Öürken, orada binyıldan fazla yatmayacağını ve binyıl geçince göge çıkacağını söylemişmiş. Medine'den sonra, üç gün uzakta bulunan Mekke'ye giderler. Büyük bayramlarına üç gün kala, Mekke'nin yakınlarındaki "Arafat dağı" dedikleri bir dağa çıkarak soyunurlar; bu sırada, kimse üzerinde bulunan bir biti veya pi-reyi öldüremez. Soyunduktan sonra dağın eteğinden geçen bir dereye boğazlarına kadar dalarak, Tanrı'ya karşı teşekkürü ifade eden birtakım dualar ederler.

JUAN - Neden ötürü teşekkür?

PEDRO - Âdem günah işledikten sonra, o suda yıkanmış ve Allah da kendisini affetmiş. Yıkanma işi bitince, Mekke'ye dönerek Kâbe'nin etrafını dolaşırlar. Dolaşmalar tamamlanınca, arı sokmuş öküzler gibi dağa doğru koşmaya koyulurlar.

JUAN - Neden?

PEDRO - Terleyip günahlarından sıyrılmak ve arkadan gelenlerin de ellerini mâbede sürebilmelerine meydan vermek için. ⁶⁵

“Arı sokmuş öküzler gibi dağa koşan” müslümanlar tanımının İspanya'nın kolektif hâfızasındaki yerini hayal etmek zor olmasa gerek! Türk ve müslüman düşmanlığının doruğa vardığı bir dönemde, en ılımlı ve tarafsız eserlerden biri sayılabilecek *Viaje de Turquía*'da bile böylesine sert benzetmelerin kullanılmış olması okuru şaşırtmamalı. Bütün bunlar sadece en beylik örneklerden bazılarıdır. “Roma bir günde kurulmadığı gibi bir günde yıkılmadı” denir. Bu kötü Türk-müslüman imajının yok edilmesi de, yaratılması kadar uzun ve meşakkatli bir iş olacaktır.

65 *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati* (çev. Fuad Carım), İstanbul 2002, s. 102.